

***Rapport retrospectieve case study:
Complementaire munt de Torekes in
Rabot-Blaisantvest, Gent***

Anika Depraetere, Bart Van Bouchaute,
Joke Vandenabeele & Stijn Oosterlynck

30-06-2014

www.solidariteitdiversiteit.be

Met steun van IWT – Agentschap voor Innovatie door Wetenschap en Technologie

HoGent

LUCA

Inhoudstafel

1. Inleiding	3
2. Beschrijving in context	5
2.1. Historische situering	5
2.2. Sociaal-ruimtelijke situering	5
2.3. Doelstellingen	7
2.4. Werking.....	8
3. Diversiteit	9
3.1. Beschrijving van de diversiteit in het Torekesproject.....	9
3.2. Betekenis van diversiteit in het Torekesproject	9
4. Interpersoonlijke praktijken van solidariteit	11
5. Bronnen van solidariteit	13
5.1. Interdependentie.....	13
5.2. Gedeelde waarden en normen	14
5.3. Strijd.....	16
5.4. Ontmoeting.....	16
6. Plaats	18
7. Leerprocessen	21
8. Rol van de professional	23
9. Burgerschap.....	25
10. Solidariteit in spanningsvelden	27
10.1. Affirmatie – transformatie.....	27
10.2. Universalistisch - particularistisch	31
10.3. Consensus - conflict	32
10.4. Economisch - cultureel	33
10.5. Afstand-nabijheid? Hier en nu – Daar en dan?.....	35
10.6. Onderhandelbaar – (niet)onderhandelbaar	36
11. Besluit	37
Lijst geïnterviewden	39
Bibliografie	39
Geanalyseerde documenten.....	39
Academische referenties	41

1. Inleiding

In het DieGem onderzoek zoeken we naar innovatieve vormen van solidariteit in diversiteit. Anders dan bij heersende en structurele vormen van solidariteit binnen de context van een natiestaat zoeken wij naar nieuwe vormen van solidariteit op plaatsen waar mensen van diverse afkomst elkaar tegenkomen: op de werkvloer, in de woonomgeving, op school, in de sportclub, het jeugdhuis, enz. Onze hypothese is dat de betrokkenen op deze plaatsen leren omgaan met culturele diversiteit en aangezet worden om burgerschapspraktijken op te zetten die leiden tot innovatieve vormen van solidariteit in diversiteit. Om deze hypothese te testen, zetten we 32 case studies op. Dit rapport vat de resultaten van één van die case studies samen.

CASE

De complementaire munt Torekes werd in 2010 geïntroduceerd in de superdiverse wijk Rabot-Blaisantvest in Gent om inzet voor buurt-, burenen- en milieuzorg te waarderen. De Torekes worden in omloop gebracht via het Torekesloket dat hoofdzakelijk individuele acties aanbiedt rond milieuzorg zoals het plaatsen van bloembakken, of via buurtorganisaties die acties opzetten voor een aangename wijk zoals opruimacties. Tien verdiende Torekes hebben een winkelwaarde van 1 euro en worden uitgegeven op een manier die lokale en duurzame consumptie stimuleert. De meeste Torekes worden verdiend via werknamiddagen op twee pleinen - de Site en het Witte Kaproenenplein - onder begeleiding van opbouwwerkers. De complementaire munt kon zich op die plekken enten op de bestaande dynamiek en interacties tussen mensen met een etnisch-cultureel divers profiel. In deze casestudy onderzoeken we hoe deze interventie praktijken van solidariteit in diversiteit stimuleert.

METHODOLOGIE

Na een oriënterend gesprek met de beleidsverantwoordelijke van Samenlevingsopbouw werden interne documenten en externe communicatie over het project geanalyseerd. Daarna werden in het najaar van 2013 9 semi-gestructureerde interviews (van ongeveer anderhalf uur) afgenomen met sleutelfiguren van het project (zie bijlage). De interviews werden opgenomen en getranscribeerd. Na een eerste verwerking van dit interviewmateriaal werd ingezoomd op het perspectief van de deelnemers door een focusgesprek met 9 vrijwilligers in een maatschappelijk kwetsbare positie en een interview met twee vrijwilligers uit de middenklasse. Dit werd aangevuld met drie observatiemomenten op de Site.

De belangrijkste bedenkingen en leemtes in het voorlopige rapport werden op 25 maart 2014 gepresenteerd aan de betrokken professionals van Samenlevingsopbouw Gent en van de stedelijke dienst Gebiedsgerichte Werking. Hun feedback werd, samen met de interne feedback vanuit de DieGem intervisiegroep, gebruikt bij de redactie van dit rapport.

BEDENKINGEN

Voor een correcte lezing van dit rapport zijn een aantal bedenkingen bij het onderzoek van belang:

- De informatie werd vooral verzameld bij betrokken professionals en deelnemers. Organisaties en buurtbewoners die niet betrokken zijn in het project werden niet bevraagd, zodat het rapport vooral door insiders is gevoed.
- Het onderzoek liep in het najaar en de winter van 2013 zodat directe observaties van interacties en activiteiten op gedeelde plekken in de wijk minder mogelijk waren.
- Deze casestudy maakt deel uit van de pilotcases van DieGem. Dit houdt in dat tijdens het onderzoek de centrale theoretische concepten en de methodologie verder werd aangepast. Hierdoor zijn bepaalde thema's of perspectieven in dit rapport wellicht over- of onderbelicht.
- De interviews werden afgenomen in het Nederlands, soms werd overgeschakeld naar Frans/Engels... maar dit zorgde voor minder diepgang in het gesprek. Met een aantal betrokken deelnemers (b.v. Turkse vrouwen) kon geen direct gesprek worden gevoerd.
- Dit rapport is een tussentijds rapport over de retrospectieve fase van het onderzoek. Het onderzoek zal immers worden voortgezet in een volgende fase van actie-onderzoek.

DANK

We danken Samenlevingsopbouw Gent voor de actieve medewerking aan ons onderzoek en alle respondenten voor hun openhartige antwoorden op onze nieuwsgierige vragen.

2. Beschrijving in context

2.1. Historische situering

Complementaire muntsystemen worden meestal van onderuit geïnitieerd. ‘De Torekes’ daarentegen ontstond als een experiment van *Netwerk Vlaanderen* (nu *FairFin*) in opdracht van de Vlaamse minister van Werk en Sociale Economie. In het voorjaar van 2009 ontstond in Gent een projectgroep om de praktische, inhoudelijke en strategische lijnen van een proefproject uit te zetten: Netwerk Vlaanderen, Gebiedsgerichte Werking, de Programmaregisseur Duurzaamheid van de Stad Gent en een procesbegeleider. In 2009 en 2010 werden mogelijke invullingen van de munt verkend binnen verschillende stadsdepartementen, eerst algemeen en later toegespitst op de wijk Rabot Blaisantvest. Voor de concrete realisatie van het project in deze wijk werd intensief samengewerkt met Samenlevingsopbouw Gent. Aanvankelijk speelde Netwerk Vlaanderen een trekkersrol. In april 2011 nam Samenlevingsopbouw Gent dit over in het kader van hun programmadoelstellingen rond ‘leefbaarheid’ in de wijk¹. Voor 2011 en 2012 kregen ze hiervoor middelen van Stad Gent (Vlaams Stadsvernieuwingsfonds). Hierna verkregen ze projectmiddelen via de Vlaamse Minister voor Sociale Economie voor de elektronische uitwerking van de Torekes.

2.2. Sociaal-ruimtelijke situering

Rabot-Blaisantvest is een wijk in de 19de eeuwse gordel rond Gent. Het is een dense, superdiverse wijk die erg veel verloop kent. Het percentage etnisch culturele minderheden en het percentage niet-Belgen liggen hier het hoogst in vergelijking met de andere Gentse wijken. Het is eveneens een sociaaleconomisch achtergestelde wijk. Het aantal rechthebbenden op een leefloon en de werkloosheidsdruk behoren tot de hoogste van Gent. Het gemiddeld netto belastbaar inkomen is dan weer het laagste van alle Gentse wijken (www.gent.buurtmonitor.be).

Kengetallen	Rabot/Blaisantvest	Gent
Aantal inwoners (2012)	8145	
Aantal Belgen (2012)	5.973 (73,3%)	87,9%
Aantal niet-Belgen (2012)	2170 (26,6%)	12,1%
	<i>Bulgaren</i> 805 (9,9%)	
	<i>Turken</i> 550 (6,8%)	
	<i>Slovaken</i> 120 (1,5%)	

¹ Leefbaarheid verwijst hier naar het programmapunt van Samenlevingsopbouw dat bestaat uit fysieke leefbaarheid (de betrokkenheid van buurtbewoners op stadsvernieuwing) en sociale leefbaarheid (het verbeteren van het samen leven in de wijk) (Samenlevingsopbouw Gent, 2010b).

Aantal ECM² (2012)	4207 (51,3%)	19,2%
<i>Turkse origine</i>	1985 (24,4%)	
<i>Bulgaarse origine</i>	844 (10,4%)	
Aantal rechthebbenden op een leefloon per 1000 inwoners (2011)	44	21
Gemiddeld netto belastbaar inkomen (2010)	18274,38	26780,14
Werkloosheidsdruk (2013)	15,9%	8,8%

De Torekes kaderen in het lopend stadsvernieuwingsproject 'Bruggen naar Rabot'. Het project sluit aan bij de drie pijlers van stadsvernieuwing (Stad Gent, 2013): fysiek-ruimtelijk zouden ze bijdragen aan de verbetering van de algemene woon- en leefkwaliteit; socio-cultureel zouden de Torekes de sociale cohesie versterken en het imago en de identiteit van de wijk verbeteren; economisch zou de handel en de sociale economie in het Rabot worden versterkt.

Een aantal wijkgebonden factoren gaven mee de doorslag in de keuze voor deze wijk als experimenteerruimte voor complementaire munten:

(1) De buurtorganisaties waren bereid om mee te experimenteren en acties op te zetten om Torekes te verdienen (Samenlevingsopbouw, vzw Jong, scholen, begeleid en beschut wonen Domos...).

(2) In de wijk bevinden zich stukken publiek domein die vanuit de visie op buurtbeheer van Gebiedsgerichte Werking veel mogelijkheden bieden om buurtbewoners te betrekken. Op een aantal plekken waren reeds activiteiten opgezet door organisaties. Vooral de tijdelijke invulling op de Site vormt een belangrijk knooppunt van activiteiten en interacties.

De wijk wordt door veel actoren expliciet omschreven als een 'arme wijk'. De kenmerken van de wijk, en dan voornamelijk haar diversiteit en sociaal-economische situatie, hebben invloed op de manier waarop de munt vorm krijgt, evolueert en gebruikt wordt. De complementaire munt speelt hier in op het potentieel van een heel grote bevolkingsgroep die een te laag inkomen heeft én tijd heeft omwille van werkloosheid of uitsluiting van de arbeidsmarkt. De Torekes biedt een mogelijkheid om deze tijd om te zetten in een aanvullend inkomen.

² Etnische culturele minderheden omvatten volgende groepen:

- alle personen van niet-Belgische nationaliteit ingeschreven in het bevolkingsregister met uitzondering van volgende nationaliteiten (alle lidstaten van de EU (15), Monaco, Andorra, Japan, Noorwegen, Hong Kong, Zwitserland, Canada, San Marino, VSA, IJsland, Australië, Liechtenstein, Nieuw-Zeeland, Malta)
- alle personen van vreemde origine uit het bevolkingsregister die de Belgische nationaliteit verkregen hebben na 01/01/1985, uitgezonderd diegenen met een vorige nationaliteit uit bovenstaande uitzonderingslijst
- alle personen ingeschreven in het wachtregister.

2.3. Doelstellingen

Een complementaire munt kan voor verschillende doelen worden ingezet. Vanuit Vlaams niveau waren er weinig richtlijnen voor de invulling van de complementaire munt. In Gent legde de projectgroep Torekes een uitgesproken sociaal, democratisch en ecologisch doelstellingenkader vast. Centraal stonden het versterken van de buurt-, burenen- en milieuzorg, het stimuleren van lokale en duurzame consumptie³ en het gebruik van de overcapaciteit van stedelijke diensten. Naast die productdoelen werden ook procesdoelen naar voor geschoven. Door de Torekes zouden buurtbewoners ontdekken dat het mogelijk is om zich in te zetten voor anderen of de publieke ruimte (activering); ze doen dat samen met anderen ook uit andere culturen (interculturaliteit); verwerven zo nieuw vaardigheden, contacten en waardering (empowerment); ontvangen een extraatje dat soms een nood ledigt (armoedebestrijding) en kunnen zelf voorstellen doen voor nieuwe taken en gedragingen die gewaardeerd worden (participatie) (Samenlevingsopbouw Gent, 2013a: 8).

Binnen die gedeelde doelen leggen de initiatiefnemers verschillende accenten. Gebiedsgerichte Werking verwijst naar actieve doe-participatie rond noden in de wijk; Samenlevingsopbouw naar het versterken van de verstandhouding en solidariteit in de wijk; de Programmaregisseur Duurzaamheid benadrukt de combinatie van ecologische en sociale doelen voor wijkbewoners met een laag inkomen en tijd; Netwerk Vlaanderen streeft naar een alternatieve visie op economie, arbeid en geld.

De specifieke inzet van de Torekes in een arme wijk en de sterke betrokkenheid van Samenlevingsopbouw in het project zorgde voor een worsteling met de vraag of en in welke mate armoedebestrijding een doel is of moet zijn voor de Torekes. Enerzijds wordt er zowel in interne als externe documenten gewag gemaakt van het effect van de munt op lage inkomens.

Zwakkere groepen in de samenleving worden zelf aangespoord tot actie. Tegenover die actie zet je als stad een concrete waardering die kan ingezet worden in het dagelijks leven (met Torekes kan je bijv. de bus op, naar het zwembad gaan, ...). Je kan de druk op het lage inkomen van een specifieke groep mensen verlichten. (Discussienota voor kabinet schepen van Stadsontwikkeling, 20/4/2010)

Anderzijds werd armoedebestrijding aanvankelijk beschouwd als een neveneffect van de Torekes als incentive voor vrijwillige inzet voor buurt-, burenen- en milieuzorg. Maar de betrokken organisaties erkennen dat een kleine extra van 30 € per week in de vorm van een complementaire munt voor mensen met een laag inkomen wel degelijk een verschil in koopkracht betekent. Ook de vraag van vrijwilligers om zoveel mogelijk uren en dagen te kunnen meedraaien is een duidelijk signaal.

Die Torekes zijn voor veel mensen echt een middel om rond te komen en dat durft precies niet te worden uitgesproken maar mensen rekenen erop, ze hebben het nodig, de Torekes zijn voor ons project een armoedebestrijdend middel and that's it. (SLO O)

³ De link met lokale handel werd gelegd vanuit het sociaaleconomische luik van het stadsvernieuwingsproject en de doelstelling van de dienst Economie en Werk om een aantal winkelstraten, waaronder de Wondelgemstraat, op te waarderen.

2.4. Werking

Een stuurgroep van betrokken organisaties beslist welke activiteiten/producten in de catalogus van verdien/besteedmogelijkheden worden opgenomen. De munt wordt centraal verdeeld door het Torekesloket. Naast eenmalige individuele acties die via het Torekesloket worden gewaardeerd, zijn er collectieve buurtzorgacties die via de organisator in kwestie worden gewaardeerd. De meeste Torekes worden uitgegeven in lokale (voedings)winkels. Alcohol en rookwaren zijn uitgesloten van verkoop. Lokale handelaars ontvangen Torekes, sparen deze op en krijgen het equivalent in euro's uitbetaald.

De wisselkoers is vastgelegd op 10 Torekes voor 1 euro. De vergoeding van 25 Torekes (2.50 €) voor een uur inzet blijft beneden de wettelijke limiet van de vrijwilligersvergoeding. De meeste Torekes worden verdiend via buurtzorg, vooral via de werknamiddagen op de Site en op het Witte Kaproenenplein (Samenlevingsopbouw Gent, 2013a). Milieubesparende maatregelen zijn vaak eenmalige acties en hier is de omzet van Torekes dus beperkt. In 2011 werden ongeveer 50.000 Torekes verdiend in de wijk waarvan een goeie 41.000 voor buurtzorg (1664 uren aan vrijwilligerswerk); in 2012 liep dit verder op tot 105.000 Torekes waarvan bijna 100.000 voor buurtzorg (3982 uren aan vrijwilligerswerk).

Na een jaar Torekes hadden 387⁴ unieke deelnemers Torekes verdiend (Samenlevingsopbouw Gent, 2013a). Dit betekent dat ongeveer 10% van de gezinnen uit de wijk in contact kwam met de munt. 268 bewoners hadden zich ingezet voor een groenere, milieuvriendelijke wijk via de eenmalige, individuele activiteiten. 226 bewoners hadden zich ingezet voor een aangenamere wijk via buurtzorgacties. In 2012 steeg het aantal deelnemers dat zich inzet voor de buurt lichtjes. Het aantal gepresteerde uren steeg echter enorm. Dit betekent dat er een erg geëngageerde en stabiele groep vrijwilligers op het project is betrokken.

Opvallend is dat het Torekesproject mensen betreft die door allerlei welzijnsvoorzieningen slechts moeizaam worden bereikt zoals etnisch-culturele minderheden en langdurig werklozen. De buurtorganisaties fungeren als verdeelpunt waardoor mensen Torekes kunnen verdienen via door hen gekende organisaties, die hen ondersteunen bij de activiteiten. De laagdrempeligheid van het Torekessysteem wordt voortdurend in het oog gehouden door Samenlevingsopbouw.

In het Torekesproject spelen intermediaire organisaties en professionals een belangrijke rol: het project werd gestart vanuit een kern van organisaties, de meeste activiteiten worden geïnitieerd door buurtorganisaties die de munt gratis krijgen om nieuwe vormen van vrijwilligerswerk te belonen, de werknamiddagen op de Site en het Witte Kaproenenplein worden begeleid door opbouwwerkers, enzovoort.

⁴ Er is een kleine dubbeltelling mogelijk van de startactie (het systeem stond nog niet op punt).

3. Diversiteit

Traditioneel wordt aangenomen dat homogeniteit lotsverbondenheid stimuleert en heterogeniteit dus (minstens) een uitdaging is voor het genereren van solidariteit. In DieGem willen we deze patstelling tussen solidariteit en heterogeniteit doorbreken door te zoeken naar vormen van solidariteit in diversiteit. Hoe kunnen we de diversiteit in deze case beschrijven? Hoe wordt deze diversiteit door de betrokkenen ervaren?

3.1. Beschrijving van de diversiteit in het Torekesproject

De Torekes haakt in op de bestaande dynamiek op de Site, een gedeelde plek waarmee bewoners met een cultureel divers profiel al een band hadden opgebouwd. Die werking had al enkele jaren de expliciete insteek om een meer diverse groep mensen te betrekken op het publiek domein en op de stadsvernieuwing in de wijk.

De Site is een manier om andere culturen, andere vormen van omgaan met elkaar te betrekken op heel dat stadsvernieuwingsverhaal. Dus op zich is het wel een bewuste keuze om op die manier aan de slag te gaan. Niet om die etnisch-culturele diversiteit te gaan mixen of zo maar als manier om verschillende groepen te betrekken. (SLO O)

De Turkse gemeenschap die voor een groot deel afkomstig is uit de landbouwstreek Emirdag vond aansluiting bij de volkstuintjes en de stadsakkers op de Site. Blanke gezinnen uit de middenklasse verzorgen de kippen op de Site en met de Torekes die ze hiervoor krijgen, kunnen ze een volkstuintje huren. Personen in een maatschappelijk kwetsbare situatie worden door de inzet en begeleiding van Samenlevingsopbouw en het inkomensverhogend effect van de munt eveneens betrokken. Door de inzet van de Torekes wordt een grotere én meer diverse groep mensen op het publiek domein betrokken. Die diversiteit omvat verschillende dimensies: leeftijd, migratiestatuu, gender, religie, taal, land van herkomst...

Een Turkse gepensioneerde die weinig Nederlands spreekt, een Belgische dakloze, een Nigeriaanse asielzoeker... die verschillende profielen, die zwermen door elkaar op de Site waar de Torekes de rode draad in zijn. (SLO O)

Momenteel is er een groep van 250 à 300 vrijwilligers actief voor de buurtzorg in de wijk. Velen van hen waren voorheen niet actief als vrijwilliger.

3.2. Betekenis van diversiteit in het Torekesproject

Culturele diversiteit is voor het Torekesproject een realiteit van waaruit wordt vertrokken. De initiatiefnemers leggen de klemtoon op de gemeenschappelijke sociaaleconomische realiteit onder de etnisch-culturele diversiteit.

Ik denk dat er altijd gekeken is vanuit een sociaaleconomische realiteit en dan kon dat gaan over Roma, Bulgaren, illegalen, Afrikanen, Turkse migranten derde generatie, het maakte eigenlijk allemaal niet uit. Het ging niet over 'voor de Bulgaren moeten we dat want die denken zo' en 'de Turken hebben dat nodig'. We hadden zoiets van 'er moet een divers aanbod zijn, iedereen moet zich er kunnen in vinden'. (PD)

Die gemeenschappelijke realiteit zorgt volgens de opbouwwerkers voor een 'gedeelde cultuur' die sterk verschilt van de cultuur van de deelnemers uit de middenklasse.

Het verschil met de cultuur van mensen uit de middenklasse is veel groter dan die tussen [de vrijwilligers]... en daar zit volgens mij de kloof, op niveau van klasse. (SLO O)

Niettemin blijkt een complementaire munt een interessant gegeven in wijken met veel diversiteit en een snel veranderende bevolkingssamenstelling gezien men er flexibel mee kan inspelen op nieuwe noden en groepen in een context van groeiende superdiversiteit.

De werking is flexibel om met veranderingen en de in de toekomst ongetwijfeld verder veranderende samenstelling van de wijk te kunnen werken[...] Het is interessant voor een lokaal bestuur, de nieuwe noden, de superdiversiteit waar we mee geconfronteerd worden... (GW).

It is important in a neighbourhood where a lot of newcomers are arriving that a project as the Site exists, you can try to get involved, know what is going on, you have to interact with other people. (VK)

4. Interpersoonlijke praktijken van solidariteit

Onder solidariteit verstaan we de bereidheid om met elkaar te delen en te herverdelen vanuit een gevoel van lotsverbondenheid en loyaliteit. We kunnen materiële middelen delen, maar ook immateriële zaken zoals tijd, ruimte en identiteit. We zoeken naar nieuwe vormen van solidariteit waar mensen van verschillende afkomst in elkaars nabijheid toeven en zich engageren in interpersoonlijke praktijken. Welke interpersoonlijke praktijken van solidariteit zijn in deze case significant?

Binnen het Torekesproject gingen we op zoek naar nieuwe praktijken van solidariteit in diversiteit. De complementaire munt heeft op zich niet al deze praktijken in het leven geroepen. Er bestonden reeds een aantal (in)formele activiteiten en netwerken in de wijk. Zo zijn bepaalde handelszaken in de wijk niet enkel plekken voor verkoop en ontmoeting, maar ontstonden daar ook zelforganisaties of spaarkassen. In de sociale woonblokken is al langere tijd een door Samenlevingsopbouw ondersteunde laagdrempelige buurtwerking met onthaal, dienstverlening en belangenbehartiging actief. Wat het complementaire muntproject wel doet in de wijk is het stimuleren van nieuwe praktijken van buurt-, burens en milieuzorg met een ruimere en meer diverse groep deelnemers en het verbinden van die praktijken met andere, reeds bestaande praktijken in de wijk.

Vooraf belangrijk als ankerpunt voor de Torekes waren enkele concrete gedeelde plekken waarmee bewoners met een cultureel divers profiel al een band hadden opgebouwd. Wat deze verschillende profielen delen, is de plaats en de zorg voor de plaats. Precies omdat plaats het enige is dat we in superdiverse contexten nog delen, kan het een basis zijn voor solidariteit (Oosterlynck & Schuermans, 2013).

Het is een diverse groep maar het feit dat ze zo'n gebied delen en dat ze er elk hun activiteiten doen, geeft wel een bepaalde verbondenheid, een gemeenschappelijkheid, dat ze elkaar kennen en een goeiedag zeggen op straat. Het is niet realistisch dat ze beste vrienden worden. Ieder heeft zijn netwerk en dat situeert zich niet meer op wijkniveau en om dat te proberen forceren... Nee, je werkt gewoon met hetgeen zich aandient, een gedeelde betrokkenheid op de buurt. (GW)

De gedeelde betrokkenheid van een erg diverse groep mensen, kan vooroordelen verminderen en nieuwe verbindingen mogelijk maken (Amin, 2002).

Lui, je croisais mais je ne connaissais pas. Ici, c'est quelque chose ou en peut se diversifier. S'il y a beaucoup de cultures, moi par exemple, j'ai ma propre culture, je vois leur culture aussi, je le donne ma propre culture pour que ici on s'associe, on fait un seul culture ensemble. Il y a un homme ici qui vient de Nigeria, un autre pays, on se croise ici avec les petits jardins qui sont là. (VK)

S was vroeger een heel racistische kerel, hij zei 'ik woon hier in de buurt echt niet graag samen met die Turken' en hij zegt nu, door samen met die mensen dat plein te onderhouden 'mijn kijk is compleet veranderd'. Natuurlijk gaat dat niet voor iedereen werken maar je merkt op het einde van de rit dat die werking wel effecten heeft op racisme, percepties... niet alleen cultureel maar ook tussen groepen zoals tussen oudere mensen en jonge gasten die ze niet vertrouwen, die er raar uitzien, met tattoos en zo... (SLO O)

Naast een betere verstandhouding en minder vooroordelen als een culturele invulling van solidariteit, zien we ook concrete praktijken van materiële solidariteit. Enkele voorbeelden op een rijtje: mensen die actief zijn op de Site picknicken over de middag samen en ook wie niet kan bijdragen, schuift mee aan tafel. Indien iemand van de vaste groep al een tijdje niet meer komt opdagen, uit de rest van de groep haar bezorgdheid. Een vrijwilliger spaart zijn Torekes op om samen met zijn collega-vrijwilligers te kunnen gaan eten in het Eetcafé. Diezelfde vrijwilliger kocht een fiets voor de zoon van een collega-vrijwilliger die dit zelf niet kan betalen. Veel van deze praktijken van solidariteit vinden plaats tussen mensen met een kwetsbaar profiel zoals langdurig werklozen, mensen zonder wettig verblijf, personen met een laag pensioen...

Pas op, die solidariteit zouden wij heel klassiek invullen van hebbenden naar niet-hebbenden, maar die ontstaat ook tussen niet-hebbenden. Ik ken mensen die Torekes verdienen, waarvan je bij jezelf denkt 'die kan dat zelf goed gebruiken', en die zelf zegt van 'ik heb dat aan die gegeven want die kan dat beter gebruiken dan ik'. (SLO O)

Het werk op de Site zorgt voor een regelmatig en intensief contact. Een gedeelde, kwetsbare situatie leidt hierbij tot een sterk 'wij-gevoel' van lotsverbondenheid (Stjerno, 2004).

You get poor by poor people, we help each other, we don't expect anything from rich. Rich people don't know poor people or they don't care, they don't look, turn their head, look around. We take ourselves as brothers, sisters, friends, whatever... as family, as people, it is unity in diversity.

Ge zoekt hulp waar je hulp kan krijgen, dat is meestal bij je gelijken [...] we zijn toch gelijk, ik ben niet gelijk of hem, hij is niet gelijk of ik. (VK)

De intermediatie van de materiële infrastructuur van complementaire munten en specifieke plekken, verbonden met de menselijke inzet van opbouwwerkers en organisaties, speelt een noodzakelijke en stimulerende rol in die praktijken van solidariteit⁵.

Tenslotte merken we op hoe in dit project interpersoonlijke praktijken van solidariteit berusten op een grote indirecte solidariteit (Veldboer, 2010). De concrete vormen van 'warme' interpersoonlijke solidariteit in de Torekes zijn inderdaad slechts mogelijk gemaakt door een aanzienlijke injectie van publieke middelen vanuit de Stad Gent en hogere overheden, zowel in de personeelsinzet voor het Torekesloket en de begeleiding door opbouwwerkers als in de financiële toelage voor de 'verzilverpot' voor de besteding van de verdiende Torekes.

⁵ Ash Amin maakte ons attent op de belangrijke rol van intermediairen en professionals die vandaag dikwijls vanuit een soort 'bottom up coolness' over het hoofd gezien worden.

5. Bronnen van solidariteit

Wat zet mensen aan om te delen en te herverdelen? In de sociologische literatuur onderscheiden we vier bronnen van solidariteit: wederzijdse afhankelijkheid, gedeelde waarden en normen, strijd en ontmoeting.

We zien in deze case de vier klassieke bronnen van solidariteit terugkomen, weliswaar in een specifieke combinatie, en met het accent op interdependentie en ontmoeting: een complementair muntsysteem als de Torekes breidt de interdependentie uit; dit wordt gekoppeld aan ontmoeting, die door de werking met de Torekes op gedeelde plekken sterk wordt bevorderd.

5.1. Interdependentie

Het cement dat een samenleving bij elkaar houdt, bestaat in deze visie uit het feit dat mensen er zich bewust van zijn dat ze van elkaar afhankelijk zijn door de doorgedreven arbeidsverdeling. Solidariteit groeit dan uit de nood aan interactie en coöperatie in een context van wederzijdse afhankelijkheid.

Interdependentie is geen bron van solidariteit voor wijken en groepen die uitgesloten worden van onze arbeidsmarkt. Complementaire munten breiden de interdependentie uit door economische ruil te doen ontstaan op plaatsen die weinig externe kapitaalsinvesteringen aantrekken. Vooral op plaatsen en periodes van economische crisis zijn lokale munten ingevoerd als een meestal coöperatief en non-profit ruilsysteem waarin mensen die *“time-rich and cash-poor”* zijn, sociaal en economisch productief kunnen zijn ondanks hun gebrek aan officieel geld (De Filippis, 2004). De Torekes zetten in op interdependentie door de koppeling te maken tussen onvervulde behoeften in de wijk en onderbenutte bronnen bij de bewoners, zoals tijd en vaardigheden (Samenlevingsopbouw Gent, 2013a) De specifieke invulling van de Torekes zorgt voor de uitbreiding van de interdependentie naar groepen die matig tot niet zijn opgenomen in de klassieke arbeidsmarkt (mensen zonder wettig verblijf, maatschappelijk kwetsbare groepen, kinderen). Zij kunnen hun werkracht of werktijd omzetten in koopkracht zonder de nood aan een arbeidscontract bij een werkgever of kapitaalsbezit om zich te vestigen als zelfstandige (Offe & Heinze, 1992).

De Torekes organiseert de interdependentie vooral via de intermediaire organisaties die het aanbod vorm geven. Ook op dat niveau zien we nieuwe ruilcirkels ontstaan. Zo koopt Eetcafé Toreke groenten bij De Site en kunnen mensen er hun maaltijd betalen met Torekes. En de school het Kompas bouwt via activiteiten in de wijk een ‘Torekesbudget’ op. Met de Torekes worden in de buurtwinkel ingrediënten gekocht, hiermee wordt soep gemaakt, die wordt verkocht en de opbrengst gaat naar de ‘pot voor de bosklassen’.

Naast deze werking via intermediaire organisaties wordt ook nagedacht over het verhogen van de interdependentie via puur individuele ruil met Torekes in het kader van burenzorg:

Pak nu, 'ik ben verantwoordelijk voor de bakfiets', dat hij dan gewoon zegt 'de donderdagavond, tussen 8 en 9 kan je bij mij de bakfiets komen halen', en ik betaal dan met Torekes. Dat was ook één van de dingen die we wilden lanceren van 'ik ben gevallen en ik zit in een rolstoel voor een paar weken en ik ben op zoek naar iemand die voor een paar weken voor mij boodschappen kan doen' dus eigenlijk het LETS systeem maar dan met Torekes. (SLO B)

Aanvankelijk ketste dit af op de organiseerbaarheid en de controleerbaarheid, maar de introductie van een app via smartphone zou burenzorg transparanter kunnen valoriseren. Meer onderlinge dienstverlening moet zorgen voor meer interacties en sterkere netwerken in de wijk, wat de solidariteit zou moeten versterken.

Interessant is hoe in de Torekes de alternatieve interdependentie verbonden is met de klassieke interdependentie zowel aan de inkomstzijde (klassieke arbeid/vrijwilligerswerk) als aan de uitgavenzijde (wisselkoers met euro). De mogelijke omzetting van Torekes naar de euro zorgt voor nieuwe interdependentie in een 'grijze zone' wanneer Torekesbezitters hun Torekes ruilen voor euro's bij mensen uit de middenklasse die Torekes nodig hebben voor de huur van hun volkstuintje of de aankoop van groenten van de stadsakker. Dit leidt immers tot materiële herverdeling en meer begrip:

En dan ontstaat er een onderhandeling. Maar intussen leren ze elkaar kennen, en je ziet de appreciatie van mensen naar bijvoorbeeld iemand zonder papieren toe. Om heel eerlijk te zijn: met de Torekes kan hij eten kopen, maar daar houdt het ook op. Dus als hij met iemand van de middenklasse van de wijk dat kan wisselen voor euro's, kan hij een stuk van zijn huur betalen. Mensen krijgen dan ook begrip voor zijn situatie en snappen waar hij in zit. (SLO O).

Vrijwilligers van de Site vragen uitdrukkelijk naar het vergroten van de ruilmogelijkheden naar meer producten, diensten en voorzieningen.

Een beenhouwer hebben we niet en een apotheker zou ik ook wel goed vinden voor mensen die geen geld hebben voor medicijnen.

Moi, si je trouve quelque chose de conseil, s'il y a un moyen, pour changer les Torekes, au niveau de Delhaize, les marchés, le Aldi par exemple. Je vois certains amis qui ont des cheques, ils peuvent aller l'utiliser dans tous les magasins. (VK)

5.2. Gedeelde waarden en normen

Volgens deze visie is solidariteit geworteld in een collectief bewustzijn. Het gevoel deel uit te maken van een culturele gemeenschap met gedeelde waarden en normen schept een solidariteit tussen hen die wederzijds gericht zijn op die gemeenschappelijke waarden en normen.

De solidariteit is zeker niet gebaseerd op een gedeelde ideologie tussen de deelnemers en wijkbewoners over het grotere kader van 'complementaire munten'. De initiatiefnemer van Netwerk Vlaanderen beseft dat deze achterliggende visie nauwelijks gekend en gedeeld is.

Dat je probeert te zorgen dat je munt werkt, dat hij iets bedraagt aan de lokale situatie, dat de gebruikers tevreden zijn en dat de overheden, de opdrachtgevers tevreden zijn en al de criteria die daartoe doen,

namelijk dat hij efficiënte administratie, nuttig enzovoort, betrouwbaar, staan heel ver van de theoretische ideeën waar wij heel erg in geïnteresseerd waren vanuit Netwerk Vlaanderen. (NV)

Wel kunnen we een gedeeld waardenkader vaststellen tussen een aantal betrokkenen en beleidsmakers over het belang van zorg voor een propere wijk en voor de burens in die wijk:

Als het om lotsverbondenheid gaat en we delen de wijk vanuit zorg voor de wijk, zorg voor de burens die in de wijk wonen, dan is dat wel de core business van de Torekes dat je op die manieren die mensen verbindt. (GW)

De Torekes worden ook op die manier in de etalage gezet in de externe communicatie (Samenlevingsopbouw Gent, 2010a). De professionals zijn zich ervan bewust dat hierrond makkelijk consensus mogelijk is:

Op zich is dat wel een stuk rond aangenamer en mooier maken van je wijk waar mensen niet echt iets op tegenhebben. Maar of iemand dat effectief vanuit die visie doet, dat is natuurlijk heel moeilijk controleerbaar. (SLO L)

Wat zijn Torekes?

Torekes is de naam van de munt van de wijk Rabot-Blaisantvest. Met Torekes worden buurtbewoners beloond die zich inzetten voor de buurt (buurtzorg) of voor het milieu (milieuzorg). De verdiende Torekes kan je weer uitgeven in de wijk bij de lokale kruidenier, gebruiken voor het huren van een volkstuintje, om herstellingen aan je fiets te laten uitvoeren, of voor de aankoop van kleren, een busticket of cinematickets, en zelfs voor een dienst van je buurt! Op deze manier werken jullie zelf mee aan een aangenamere, groenere en properdere wijk!

Die gedeelde visie over de propere en zorgzame buurt wordt in de Torekes aangevuld met de waarde van het traditionele vrijwilligerswerk die in het project ook wordt aangebracht naar nieuwe groepen in de buurt:

Ik denk dat voor heel veel Turkse vrouwen, voor de Turkse gemeenschap, is vrijwilligerswerk iets gek, dat is iets geconstrueerd wat voor hen in de samenleving eigenlijk veel meer solidariteit en extended family en toestanden omvat, maar eigenlijk is dat ook wel een manier om mensen in contact te brengen met hoe wij dat hier doen, dat wij dat via vrijwilligerswerk oplossen... (SLO L)

De eensgezindheid over de buurt- en burenzorg wordt doorkruist door de strijd tegen armoede die vooral door Samenlevingsopbouw in de probleemdefinitie wordt naar voor geschoven:

Ik zou graag een keer weten hoe de wijk nu veranderd is, in functie van milieuzorg bijvoorbeeld, ik zou eens willen weten hoeveel mensen er overgeschakeld zijn naar groene stroom, autodelen, volgens mij kan je ze op één hand tellen. Burenzorg, volgens mij is er zelfs geen enkele actie rond burenzorg dus ik ga er nog altijd vanuit: die Torekes zijn voor ons een armoedebestrijdend middel, en that's it... (SLO O)

5.3. Strijd

Solidariteit kan geworteld zijn in strijd. Samen ten strijde trekken leidt tot sterke vormen van lotsverbondenheid. Gezamenlijke inzet voor gelijke rechten schept een band.

In het project is het perspectief van strijd officieel zwak aanwezig. Toch vertalen de vrijwilligers hun kwetsbare situatie wel in een sterk wij-gevoel van onderlinge verbondenheid tussen mensen die zich als gelijken beschouwen en weinig verwachten van de rijke 'zij'.

You get poor by poor people, we help each other, we don't expect anything from rich.

We take ourselves as brothers, sisters, friends, whatever [...] as family, as people, it is unity in diversity [...] That is what everyone is fighting for (VK)

Die verbondenheid wordt gedeeld door de opbouwwerkers die de onderlinge solidariteit en strijd tegen armoede benadrukken. Dit komt ook tot uiting in de gedeelde strijd voor het gebruik van de Site en de erkenning van de werking op die plaats. De deelnemers willen het conflict aangaan voor het behoud van ruimte voor hun werking.

We willen eigenlijk gewoon een plek als dit in dat park en niet enkel die volkstuintjes waar we nog geen chalet mogen zetten. Gelijk dat we hier nu samenzitten om koffie te drinken of een gesprek te doen, dat kan niet: 'het is niet design genoeg, het is niet esthetisch' snap je? Dus moeten we nu echt een tandje bijsteken en echt vanuit de groep hier [...] we gaan ervoor gaan hé, ook al is dat een voetbalterrein of... we moeten een plek hebben die we zelf kunnen invullen... (SLO O)

5.4. Ontmoeting

Volgens deze benadering ontstaan informele vormen van solidariteit uit toevallige kleine ontmoetingen. Door interactie en dialoog leren mensen elkaar beter kennen en begrijpen en groeit de tolerantie in de samenleving.

Ontmoeting stimuleren tussen wijkbewoners wordt door de initiatiefnemers uitdrukkelijk naar voor geschoven als doel van de Torekes. Ook lichte vormen van interactie in de publieke ruimte tussen medewerkers en buurtbewoners kunnen leiden tot meer tolerantie, zelfs waardering voor gestigmatiseerde groepen.

Dan zie je daar wat vrijwilligers lopen, dat zijn meestal dezelfde mensen die je altijd terugziet en daar krijg je wel een bepaalde band mee. Dat zijn de mensen die het waarschijnlijk heel moeilijk hebben om de touwtjes aan elkaar te knopen, je ziet dat ook, als ze het met hart en ziel doen dan zeg ik 'chapeau'... (L)

Wat ik wel een mooi effect vind is dat er al een aantal keer mensen uit de buurt, uit de straat, hen hebben aangesproken en gezegd van 'chapeau, mannen, dat je dat doet'. Of ze komen een koffie brengen of een praline, het maakt niet uit, maar wat je ziet is 'er ontstaat een stuk sociaal contact'. Dat is beperkt. Het is niet dat iedereen zijn deur opendoet, maar het is er wel. Je voelt dat dat een proces is, dat is iets dat stilaan ontstaat. (BD)

De aanwezigheid op een gedeelde plek kan ontkrachtend werken naar vooroordelen. Maar de solidariteit gaat verder wanneer de interactie tijdens de gedeelde activiteiten intenser wordt. De intensiteit van de ontmoetingen op de Site en het Witte Kaproenenplein is een bron voor solidariteit tussen vrijwilligers met een zeer verschillend etnisch-cultureel profiel of statuut.

Op het Witte Kaproenenplein of de Site kunnen jong en oud, Turks, Marokkaans, Belgisch, weet ik veel van waar, samenwerken en elkaar beter leren kennen. De dingen die op iets langere basis zijn, die wekelijks, maandelijks gebeuren, daarmee heb je veel meer kans op sociaal contact, door het verhaal te leren kennen van die persoon... (SLO L)

Ge leert vriendschap kennen onder mekander, ge hebt sociaal contact met elkander, ge kunt keer mekander uitschijten, ge kunt keer met mekander zeveren, dat is het plezante eraan, als je hele dagen op café zit of in de straat hangt met een pint in je handen, wat heb je eraan? Het is mooi meegenomen, het is plezier, je leert iedereen kennen en op de duur krijg je vriendschap. (deelnemer De Site)

Opbouwwerkers zien die solidariteit vanuit ontmoeting vooral ontstaan tussen deelnemers met een kwetsbare positie.

Die solidariteit zouden wij heel klassiek invullen van hebbenden naar niet-hebbenden, maar die ontstaat ook tussen niet-hebbenden. Ik ken ook mensen die Torekes verdienen, waarvan je bij jezelf denkt 'die kan dat zelf goed gebruiken', en die zelf zegt van 'ik heb dat aan die gegeven want die kan dat beter gebruiken dan ik, die sukkelaar' (SLO L)

Die solidariteit is minder sterk tussen vrijwilligers met een verschillende sociale positie. Deelnemers uit de middenklasse lijken zich niet graag te associëren met mensen met een lagere sociale positie.

Je hebt een aantal daklozen, een aantal mensen die half in, half uit onze maatschappij staan, die ook een andere manier van omgaan hebben en een aantal mensen willen daar niet mee geassocieerd worden, ook al weten ze van 'ok, we dragen mee aan het Torekessysteem'. (SLO B)

6. Plaats

DieGem werkt met de hypothese dat nieuwe vormen van solidariteit ontstaan uit praktijken op concrete plaatsen waar mensen van heel verscheiden culturele achtergronden (al dan niet gedwongen) nabij zijn. Op welke manier stimuleert plaats het ontstaan van innovatieve praktijken van solidariteit in diversiteit?

Aanvankelijke was de idee om een complementaire munt te installeren op Gents niveau. Men koos er echter voor om in één wijk te starten en hierna eventueel uit te breiden. Nu is de Torekes een munt geworden op maat van de wijk Rabot-Blaisantvest; ze wordt uitdrukkelijk ingezet voor en besteed in de wijk. Twee specifieke plekken, de Site en het Witte Kaproenenplein, spelen als **locaties** voor Torekesactiviteiten een belangrijke rol in de ontwikkeling van solidariteit in diversiteit⁶.

De Site is een project van tijdelijke invulling op voormalige fabrieksterreinen aan de Gasmeterlaan. In afwachting van sanering en de bouw van nieuwe woningen werd deze plek door verschillende buurtorganisaties omgetoverd tot hét deelproject van de buurt: een open ruimte voor spel en vertier, cultuur en ontspanning (Debruyne & Oosterlynck, 2009: 26). De Site ziet eruit als één grote moestuin: volkstuintjes, grote stadsakkers, een serre, een broodoven, enzovoort. De Torekes versterkten die dynamiek in de Site en spelen intussen een fundamentele rol in het beheer: je kan een volkstuintje huren voor 150 Torekes per jaar, voor het werk op de stadsakkers krijg je 25 Torekes per uur, de groenten van de akker kan je kopen met Torekes. Vrijwilligers die zich inzetten voor de verschillende culturele en sociale activiteiten op de Site, zoals de wekelijkse voetbaltraining en de buurtpicknicks, worden hiervoor ook gewaardeerd met Torekes.

⁶ Fotomateriaal Samenlevingsopbouw Gent

Het Witte Kaproenenplein is een kleiner stuk groen gelegen tussen woningblokken aan één van de centrale straten in het Rabot. Tot voor kort was het een ‘restruimte’ die niet gebruikt werd door de buurt en er vaak onverzorgd bijlag. Via middelen van het stadsvernieuwingsproject ontwikkelden Landschapsarchitectenbureau Studio Basta en Samenlevingsopbouw Gent een participatieproject om de vormgeving van het plein aan te pakken. Ook hier waren de Torekes een stimulans om bewoners te betrekken: buurtbewoners die meewerkten aan de realisatie van het project werden gewaardeerd in Torekes en het onderhoud van het plein wordt tot op heden gewaardeerd in Torekes.

Een belangrijk kenmerk van deze locaties is dat ze veel kans tot experiment bieden; er is geen vooropgesteld kader maar ruimte voor een diversiteit aan invullingen. Professionals die creatief inspelen op het potentieel van deze plekken en die experimenteren met hun inrichting zijn van fundamenteel belang voor de interpersoonlijke praktijken van solidariteit die zich daar ontwikkelen.

Wat niet los te koppelen is, is de Site. Die betonplaat met de mensen uit de buurt nieuw leven inblazen. Als je dat niet hebt werken de Torekes volgens mij niet. Je moet een plek hebben die je kan teruggeven aan de mensen. Je hebt hier een terrein waar je echt mee kan experimenteren, je hebt een voetbalplein, speeltoestellen... Het moet niet esthetisch of design zijn, het moet echt zijn. (SLO O)

Deze plek [Witte Kaproenenplein] is onze gedeelde zorg. Het gaat niet over sociale cohesie hé. Het gaat over een ruimte die voordien een restruimte is waar niemand content mee is en waar je eigenlijk door andere dingen te gaan doen, terug iets van maakt wat mensen wel kunnen gebruiken, zonder dat we dan allemaal hetzelfde moeten gaan doen. (SLO B)

Door de experimentele dynamiek, waar de invoering van de Torekes een onderdeel van is, kunnen we stellen dat deze plekken/locaties zich ontwikkelden tot sociale settings waar een veelheid van sociale interacties tot stand komt. Buurtbewoners vertellen hoe belangrijk de Site was als ankerplaats voor de Torekes en hoe die Torekes de bestaande dynamiek versterkten.

Wij waren al actief op de Site, zeker als er iets gedaan werd van buurtactiviteiten. Wij hebben maar een klein stadstuintje en er was daar plots zo'n grote vlakte. In het begin hadden we gratis een volkstuintje en dan heeft men gezegd van 'we gaan 150 Torekes vragen per jaar om dat tuintje te gebruiken' en dan zijn we Torekes beginnen verzamelen. (VM)

Een algemene vaststelling is dat de Torekes er voor zorgden dat het aantal en de diversiteit van de deelnemers aan activiteiten van buurtzorg sterk toenam.

De Site bestond voor de Torekes en was eigenlijk al een plek waar er, door de veelheid en de verscheidenheid aan projecten, heel veel verschillende profielen bij elkaar kwamen. Je had die volkstuintjes, regelmatig een optredentje, de dagelijkse gebruikers van een tuintje... Er waren activiteiten en in functie daarvan krijg je die mengelmoes. Maar dat was veel minder. Nu, met de Torekes, krijgen we dagelijks een aantal vrijwilligers: soms 3, soms 30, vorig jaar zelfs 70. (SLO O)

Die gedeelde plekken fungeren als 'gemeenschappelijkheid' tussen mensen met een vaak erg uiteenlopend profiel. Wat deze verschillende profielen delen, is de plaats en de zorg voor de plaats. In dit opzicht speelt plaats een fundamentele rol voor de ontwikkeling van de hierboven beschreven interpersoonlijke praktijken van solidariteit.

De Torekes bevorderen eveneens de **sense of place** in het Rabot. Een expliciete insteek is immers om mensen meer te betrekken op hun wijk en hierdoor een gevoel van verantwoordelijkheid en zelfs trots te verkrijgen over de wijk. Bij een aantal deelnemers leefde dit gevoel al sterk:

Hier opgroeien als kind is geen cadeau. Ik doe dat voor de gastjes van de wijk, die voetbaltraining geven, dat ze van 't straat af zijn want anders breken ze den boel af. Ik heb dat hier serieus zien veranderen... De Wondelgemstraat, vroeger was dat een deftige winkelstraat, nu is dat een deftige drugsstraat. De buurt is blij met zo'n project, de mensen komen naar hier, ze lopen niet op straat, ze lopen niet verloren, de kinderen zitten hier, ze hebben een beetje een gerust gevoel. (VK)

De Torekes zijn een instrument waarmee mensen betrokken worden op hun buurt, intern een vorm van fierheid over de wijk versterkt wordt en ook het externe imago wordt verbeterd. Zeker voor deelnemers met een kwetsbaar profiel stimuleren de Torekes het gevoel bij de buurt te horen.

Ik was aan het babbelen met iemand die de wijk niet zo goed kent en die zei van 'het is daar met de Torekes. Mensen die al gehoord hebben over de Torekes vinden dat heel wijs. Dat kadert allemaal in die grote projecten die er komen vanuit de stad, je hoort dat meer mensen plots het Rabot weten liggen. (VM)

Bij een aantal mensen die, hoe zeg je dat, sterk in de wijk leven, die wij ook zouden kenmerken als eerder sociaal kwetsbaar, is dat heel relevant zo'n wijkidentiteit en Gent is misschien een te hoog niveau voor identiteit, die voelen zich van het Rabot, dat zijn de mensen van het Rabot. (NV)

7. Leerprocessen

Leerprocessen op niveau van de betrokkenen (professionals en deelnemers) spelen een rol bij het tot stand komen van nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit.

In het Torekesproject zien we een heel aantal leerprocessen bij verschillende betrokkenen. We sommen hier de leerprocessen met collectieve implicaties op: professionals die een taal trachten te vinden voor de politieke signalen die het werken met Torekes blootlegt, deelnemers die betrokken geraken op de publieke ruimte, hier zorg voor gaan opnemen en reflecteren over de vormgeving ervan, een projectgroep die gaandeweg vaststelt dat inkomensverwerving een belangrijke rol begint te spelen in het project en hier een antwoord op tracht te formuleren, perceptieveranderingen van buurtbewoners ten opzichte van mensen in een kwetsbare positie enzovoort. De volledige evolutie van het project wordt door de betrokken actoren omschreven als een leerproces:

Iedereen is heel enthousiast over dat project maar ziet dat ook heel hard als een leerproces. Wij zijn enthousiast maar we voelen ook dat we wel wat botsen, dat we constant moeten nadenken van 'wat doen we nu, is dat de richting die we wel uit willen gaan...' (GW)

Bij de acties opgezet door Samenlevingsopbouw wordt dit leren bewust impliciet benaderd.

Dat vind ik soms ook de sterkte, door ergens niet op te focussen, dat je dikwijls meer bereikt dan dat je er blind zit op te staren van 'hoe gaan we dat nu bij die mensen ingelepeld krijgen'? (SLO L)

Organisaties kunnen de Torekes ook inzetten omwille van expliciete leerdoelstellingen. Dit gebeurt bij organisaties met een pedagogische functie als scholen en vzw Jong:

Als de mensen vragen 'wat doe je met de Torekes', dan zeg ik: 'dat de gastjes leren werken hé, want nu werken zij, niet mama of papa, zij werken eigenlijk om een beetje extra te verdienen zodat we iets kunnen doen daar ter plekke, een fietstocht of...' (L)

De enige uitzondering daarop is misschien vzw Jong die met die jongeren effectief een opkuis spel doet, een soort van sorteerspel doet, en daar die munt mee verdient (SLO L)

Leren als **kwalificatie** komt duidelijk terug bij de ideeën rond een toekomstige samenwerking met KaHo Sint Lieven: studenten ICT informaticasessies laten geven in de wijk, studenten voeding- en dieetkunde een boekje laten maken rond gezonde voeding, Ook het leren van elkaars vaardigheden op de Site is hier een voorbeeld van. Bij het gezamenlijk tuinieren op de stadsakker, wordt de aanwezige diversiteit een element dat het leren verrijkt.

Op een bepaald moment is er een oud madammeke iets komen vragen in het Turks, we begrepen er niets van, we roepen dan iemand die kan vertalen. Het kwam erop neer of ze het onkruid van tussen die patatten mocht hebben. Natuurlijk hé, ze moest het wel zelf uitdoen. Ze doet dat, de dag nadien staat ze hier met megabroden die gebakken zijn met dat onkruid, om te tonen van 'wat doen we ermee'. En weer iedereen rond de tafel en iedereen mocht komen eten. (SLO O)

Doorheen het Torekesproject bieden zich ook **socialiserende leermomenten** aan, momenten waarop de betrokkenen leren welk gedrag nodig is om zich in te schakelen in de bestaande wijkgemeenschap. Met Torekes in het Eetcafé gaan lunchen betekent ook dat een aantal 'modale' omgangsvormen worden verwacht. Tijdens de Torekesactiviteiten wordt het gebruik van alcohol niet toegelaten. Socialisatie komt ook duidelijk naar voor bij de projectdoelstelling 'activering': buurtbewoners ontdekken dat het mogelijk is om zich in te zetten voor anderen of de publieke ruimte' (Samenlevingsopbouw Gent, 2013a)

De Torekes zorgen ervoor dat je misschien een beter gevoel krijgt omdat je iets goed gedaan hebt, je krijgt contact met anderen en je zorgt dan nog een keer voor een netter plein of goeie groenten, het is alsof je gaat gaan werken, je gaat ook graag gaan werken omdat je dan iets teweeg brengt... Eigenwaarde, betrokkenheid in de samenleving, uw zelfontplooiing als individu. (PD)

Enkele nieuwkomers geven aan dat ze geïntegreerd worden in wijk en de bredere samenleving door hun activiteiten en aanwezigheid op de Site. Die socialisatie verloopt echter niet via de gekende wegen:

For newcomers it is an interesting way to try to get involved, know what is going on, start to integrate, interact with other people." This is interesting, most of the time when newcomers come, they put them together in one class and they start teaching 'we will integrate you' [interviewer]. "This is different, it is more exposed and direct, this is really from the ground level, getting involved".

Zowel bij de deelnemers als bij de professionals vonden we ook aanzetten tot **subjectiverende** leerprocessen waarbij bestaande rollen en posities in het project of binnen de bredere samenleving in vraag worden gesteld. Professionals stellen zich de vraag of er, naast de inzet op leefbaarheid in wijken, niet ook rond harde thema's moet worden gewerkt zoals armoedebestrijding en werkgelegenheid. Ook de opmerking van de deelnemers 'waarom geef je me dan geen euro's?' is een duidelijk voorbeeld van het in vraag stellen van de positie die je binnen een project krijgt toegewezen.

8. Rol van de professional

In dit onderdeel bekijken we hoe solidariteit in diversiteit gevoed en ondersteund wordt door acties en interventies van professionals en organisaties in een contexten van nabijheid.

De Torekes is een atypische complementaire munt gezien ze niet bottom-up maar top-down tot stand kwam. De professionele aansturing vanuit het Torekesloket en de inzet van buurtorganisaties om de munt te laten circuleren, is cruciaal.

Niet alle buurtorganisaties zagen het zitten om te werken met Torekes. Zij vreesden een verstoring van hun bestaande werking, hielden vast aan het idee van 'vrijwilligerswerk zonder beloning' of waren terughoudend betreffende het impliciete 'tijdelijke' van het proefproject.

De projectgroep zelf was overtuigd maar we zijn ook met andere organisaties gaan babbelen en er was soms sterk verzet. Één, 'het is een project dat uit de lucht komt vallen, en voor hetzelfde geld is dat na twee of drie jaar alweer voorbij en wij blijven achter in de wijk met wat er dan is of niet is', een beetje de schrik van 'ge komt, ge doet iets en dan ben je weer weg'. En twee, de associatie 'vrijwilligerswerk is iets wat een vrijwilliger doet en als je daar dan een beloning voor geeft, dan besmet je dat idee van vrijwilligerswerk. (NV).

De Torekes vormen een instrument ter beschikking van buurtorganisaties. De buurtorganisaties die voornamelijk met een kwetsbaar publiek werken, voegen een specifieke begeleidings- en ondersteuningsdimensie toe aan het Torekesproject. Een vrijwilliger beschrijft mooi vanuit zijn perspectief hoe belangrijk en fragiel dit proces is:

Ge kunt zeggen 'we gaan in de wijk beginnen met zoiets, met papiergeld, monopoliegeld', het zou niet gaan hé, ge moet een organisatie hebben anders gaat dat niet, ge moet kunnen zeggen 'ik ga ne keer met die en die contact opnemen', geleidelijk aan, al is het maar een eerste gesprek, maar je bent nog niet vertrokken hé, wat wil dat zeggen een eerste gesprek voeren, een beetje contact leggen, op den duur klikt dat een beetje beter, goed je begint maar je zijt er nog niet helemaal hé, het duurt een hele tijd vooraleer je kan starten [...] contact leggen en ze doen wat voor u en gij doet wat terug en op den duur heb je een band en die band groeit, ge moet daar tijd in investeren hé. (VK)

De opbouwwerkers van de Site en het Witte Kaproenenplein investeren hard in individuele ondersteuning (huisvestingsproblemen, tewerkstellingsproblemen, contacten met andere diensten...) en in groepsvorming (gezamenlijke acties op de pleinen, samen lunchen, in groep projecten bezoeken...). Dergelijke intensieve aanpak stoot ook vlug op bepaalde grenzen:

Wij zijn de enige die nog op straat zijn, echt waar. Sommige organisaties gelijk straathoekwerk, time out projecten, zelfs OCMW assistenten in het kader van activering, sturen mensen naar ons van 'kunnen die niet bij jullie vrijwilligerswerk komen doen'. Uiteraard kan dat maar niet met de middelen die wij hebben, wij kunnen niet tegen iedereen zeggen 'kom maar af', je moet daar een beetje begeleiding en ondersteuning zetten. (SLO O)

Een grote uitdaging voor het project is dan ook het versterken van het netwerk van buurtorganisaties rond de Torekes zodat die zelf Torekesacties trachten op te zetten.

De manier waarop de opbouwwerkers met Torekes aan de slag gaan, legt tekortkomingen of onrechtvaardigheden van bestaande systemen bloot. In dergelijke situaties staan opbouwwerkers voor de vraag of ze de sociale problemen niet enkel proberen te verlichten, maar ook mee definiëren. Ze denken grondig na over hun eigen opdracht in die situatie:

Dat je botst op de systemen die gewoon niet werken en daar zijn die Torekes een schitterend iets in. Je kan heel veel triggeren wat je anders nooit naar boven zou halen. En dat verhaal brengen we veel te weinig naar buiten, dat is het verhaal van die Torekes en niet dat er zes bloembakken bijgekomen zijn [...] De signalen die blootgelegd worden door de werken met de Site en de Torekes moeten we politiek kunnen vertalen en dat doen we veel te weinig, dat is pure zelfkritiek. (SLO O)

Opbouwwerkers geven de nood aan om sterker 'aan politiek te doen', zeker wat de 'hardere thema's' betreft.

En eigenlijk zou je moeten kunnen een tweede stap zetten daarmee van 'goed en hoe kijk je nu naar de wijk, op vlak van wonen, arbeid, economie, leren, onderwijs en dan merk je dat we daar eigenlijk, omdat we veel te hard betrokken zijn op die dagelijkse werking, daar net niet toe komen. Stap 1, daar zijn we in geslaagd maar bijvoorbeeld het thema rond inkomen of sociale economie, we gaan dat niet halen door nog meer Torekes, nog meer hetzelfde te gaan doen. (SLO B)

9. Burgerschap

Klassiek is solidariteit gebaseerd op burgerschap als status: het formeel lidmaatschap van een politieke gemeenschap geeft toegang tot allerlei (herverdelende) voorzieningen. In DieGem onderzoeken we hoe nieuwe vormen van solidariteit groeien uit concrete praktijken van burgerschap in de publieke ruimte. Deze kunnen een claim leggen op economische herverdeling, culturele erkenning of politieke vertegenwoordiging.

De Torekes stimuleren een diverse groep wijkbewoners om meer in de publieke ruimte samen te komen en een sociale gemeenschap te worden.

De Site heeft er voor gezorgd dat mensen meer buiten komen. Sommige vrouwen zeiden het op een gegeven moment van 'door de Site en door die projecten komen we meer buiten, zitten we niet meer zo geïsoleerd in ons huis' en dat is ook iets positiefs. En ik denk dat Torekes er een positievere invloed op heeft gehad, dat mensen nog meer naar buiten treden, dat blijkt een extra incentive te zijn. (SLO L)

Die sociale gemeenschap evolueert naar een politieke gemeenschap wanneer die bewoners een gedeeld gevoel van verantwoordelijkheid en eigenaarschap over de publieke ruimte ontwikkelen. De Site is 'hun' ruimte en het Witte Kaproenenplein 'hun' plein omdat ze die zelf hebben ingericht en onderhouden. Het gevoel van **gedeeld eigenaarschap** leidt tot gedeelde zorg:

Als er anderen zijn die van de akker groenten komen pakken, zeggen mensen van 'hé dat is wel niet zomaar bedoeld om hier te komen groenten stelen hé, je moet dat kopen'. Ervoor was dat een vuile boel, mensen zeiden van 'mijn moestuin is mijn moestuin en van al de rest trek ik me niets aan'. Die Torekes hebben er wel een stuk voor gezorgd dat mensen daar mee zorg voor dragen. (SLO B)

Eigenaarschap over een plek en een project vermindert de apathie en leidt tot een hernieuwd geloof in de mogelijkheid om als burgers de leefomgeving mee te kunnen maken.

Veel bewoners zeggen van 'kijk we willen dat en we zullen het zelf doen eigenlijk en wij verenigen ons en we steken de handen uit de mouwen', een vorm van burgerschap in de zin van 'we kunnen iets maken, we kunnen de wijk herinrichten' en ook een stukje geloof, weg uit de apathie van 'hier gebeurt nooit iets, het is hier om zeep'. (GW)

In het project zien we geen romantische opvatting over burgerschap dat spontaan bottom-up zou ontstaan. Dit burgerschap wordt gestimuleerd en ondersteund door een bewuste investering in de kwaliteit van de materiële infrastructuur van de gedeelde plekken in de wijk.

Verder wordt '**burgerschap**' in het project verruimd. Personen die meestal niet gezien worden als 'burgers', zoals mensen in verblijfsprocedures en mensen zonder wettig verblijf, en personen die meestal niet gezien worden als 'actieve burgers', zoals huisvrouwen en langdurig werklozen, spelen een belangrijke rol in het project. Die uitbreiding van 'actief burgerschap' naar andere groepen kon gebeuren doordat Gebiedsgerichte Werking en Samenlevingsopbouw de inzet van burgers op het publieke domein onder de noemer van 'doe-participatie' valideren als een volwaardige vorm van vertegenwoordiging van burgers op wijkniveau.

Want je kan ook burger zijn door heel eenvoudige dingen te doen. Je hebt de klassieke participatiekanalen met hun stuurgroepen, klankbordgroepen... Wij hebben een soort doe-participatie, door een aantal dingen te doen slagen we er toch wel in om de klassieke overlegtafels te verlaten en toch wel te wegen op een bepaalde manier van besluitvorming. Met die klassieke onderhandelingstafels zouden wij ons tot op het niveau van de stad, van de planologen moeten hijsen maar wij zeggen van 'nee, we doen daar niet aan mee, we zitten hier en we doen van alles'. (SLO B)

Hier wordt burgerschap niet benaderd vanuit een formele status van de deelnemers aan De Torekes, maar als een **praktijk** van participatie in de wijk.

Vanuit hun gedeelde praktijk ontwikkelen deze mensen ook **claims** waarin duidelijk wordt dat ze willen behoren tot de politieke gemeenschap (Fraser, 1995). Claims tot economische toegang en herverdeling liggen vervat in de vele discussies over deelname, verloning en het realiseren van sociale grondrechten. Culturele erkenning wordt geclaimd als gemarginaliseerde personen en groepen in de wijk – dit gaat dus breder dan enkel de miskennis van etnisch-culturele diversiteit - doorheen hun betrokkenheid in de Torekes een grotere waardering en een respectabele plaats afdwingen in de wijkgemeenschap. Politieke representatie wordt geclaimd als voorheen politiek machteloze groepen zich meer gaan mengen in de huidige en de toekomstige vormgeving van het publiek domein in hun wijk en de bestaande top-down routines van stedelijke planning en ruimtelijke ontwikkeling verstoren.

10. Solidariteit in spanningsvelden

Daar waar innovatieve vormen van solidariteit in diversiteit ontwikkeld worden, ligt de betekenis, de vorm, de inhoud en de oriëntering van die solidariteit nog relatief open. We zien minstens zes spanningsvelden waarlangs solidariteit concrete invulling kan krijgen. De concrete context, het hier en nu, bepaalt steeds opnieuw mee welke specifieke posities op deze spanningsvelden de invulling van solidariteit meekrijgt. Maar ook beleidsmaatregelen en professionele interventies kunnen de positionering van plaatsgebonden vormen van solidariteit in diversiteit op die spanningsvelden faciliteren.

We bespreken kort deze spanningsvelden. Gezien het spanningsveld integratie-transformatie in dit onderzoek prominent naar voor trad, gaan we hier eerst dieper op in. Dit spanningsveld is bijzonder relevant voor solidariteit in diversiteit. De vraag is immers of de superdiversiteit verstorend mag werken naar de bestaande sociale orde of het een zaak is om cultureel diverse groepen te integreren binnen de bestaande orde zonder dat die laatste verstoord wordt. Na dit spanningsveld behandelen we kort de andere spanningsvelden.

10.1. Affirmatie – transformatie

Dit spanningsveld speelt op het niveau van de effecten van solidariteit. Solidariteit die integratie in een bestaande sociale orde veronderstelt, bevestigt bestaande sociale verhoudingen en maatschappelijke structuren. Solidariteit kan ook vorm krijgen op basis van een transformatie van sociale relaties en maatschappelijke verhoudingen.

We bespreken dit spanningsveld in verschillende domeinen van de bestaande orde: het monetair systeem, vrijwilligerswerk, arbeid, publieke ruimte en de interne sociale verhoudingen in de wijk.

Het monetair systeem

Een complementaire munt betekent op zich een verstoring van het bestaande monetair systeem. Voorstanders beweren dat een complementaire munt coöperatie bevordert in plaats van concurrentie en de toegang tot ruilmiddelen loskoppelt van de disciplinerende door centrale banken en andere instituties:

Bij trendsetters van complementaire munten is er de hoop dat je munten kan ontwerpen die eigenlijk samenwerking bevorderen omdat ze niet schaars zijn. De munt wordt niet beheerst door een centrale bank die de totale geldhoeveelheid bepaalt, of door instituties zoals bedrijven, overheid en andere werkgevers die bepalen 'neem ik u aan of niet' en 'heb je toegang tot een loon of een uitkering of niet'. (NV)

De toepassing van die logica met de Torekes is paradoxaal want de vastgelegde inwisselbaarheid naar de euro zorgt voor de integratie van de deelnemers in het dominante muntstelsel. Die inwisselbaarheid zou volgens verschillende betrokkenen het transformatieve karakter van het

complementaire muntsysteem verzwakken. Daarom pleiten ze voor het verhogen van het aantal ruilcirkels met Torekes.

Als we die handelaars eruit halen en mensen kunnen met hun Torekes een gezonde maaltijd gaan eten in het Eetcafé en het Eetcafé kan met hun Torekes bij ons groenten kopen dan heb je eigenlijk een veel kleinere pot nodig om veel meer mensen van die Torekes te kunnen laten genieten. Onze vrijwilligers hebben heel veel potenties en dat opent deuren. De Turkse vrouwen bakken fantastisch brood, dat ze daar niet mee naar de bakker gaan maar dat we zeggen van 'één keer per week bakken onze Turkse vrouwen brood en ge kunt met Torekes bij ons brood komen kopen'. (SLO O)

De opbouwwerkers schetsen hier een beeld van een coöperatieve werking losgekoppeld van de euro. Ook de ontwikkelde *app* zou de ruilbewegingen moeten doen toenemen en transparant maken.

Vrijwilligerswerk

'Werken' werd in het project sterk afgebakend tot een vorm van vrijwilligerswerk, zodat niemand 'te veel' zou verdienen. Alle limieten vanuit de fiscale en sociale wetgeving werden onderzocht en met een omvangrijke database werden de transacties geregistreerd. Behoedzaam werden vrijwilligerstaken gezocht die in de wijk nog niet werden opgenomen.

Dus ergens heeft dat idee zich genesteld in die niche van of in de schemerzone tussen vrijwilligerswerk en betaalde arbeid. (NV)

De Torekes zorgden voor het integreren van etnisch-culturele groepen zoals de oudere Turkse vrouwen in de 'Vlaamse vrijwilligerscultuur'. Maar omgekeerd zien we hoe die cultuur van 'de vrijwilliger die zich gratis en belangeloos inzet in zijn vrije tijd' op losse schroeven wordt gezet. In de voorbije jaren speelden immers vooral mensen in een kwetsbare positie in op de Torekes om met het bijkomend inkomen de levensnoodzakelijke bestaansmiddelen aan te kopen. Dit zorgde voor discussies over de besmetting van het 'zuivere' vrijwilligerswerk door monetarisering, zoals een betrokkene uit de middenklasse het verwoordt:

Wij hebben zo het gevoel dat het spontane daardoor wat verloren gaat, dat het zo is van 'kijk, omdat er Torekes zijn doen we het maar anders zouden we het niet doen, dan zoeken we wel ergens anders iets waar we een centje kunnen bijverdienen'. Het is bijna zielig dat mensen dat voor Torekes wel gaan doen maar als ze dan de Torekes niet hebben dan doen ze dat niet. (VM)

Arbeid en inkomen

Een bescheiden 'verloning' van 2€50 per uur helpt deelnemers met een laag inkomen te overleven. Ze kunnen dus worden geïntegreerd als een 'restcategorie' van de bestaande arbeidsmarkt, in een systeem met mindere stabiele jobs die minder inkomenszekerheid opleveren, zonder veel vragen te moeten stellen bij de structuren en verhoudingen die hun bestaansvoorwaarden aantasten. Een beleidsmedewerker van Samenlevingsopbouw verwoordt zijn twijfel hierover:

Je hebt mensen zonder wettig verblijf die nul inkomen hebben. Die gasten komen een paar dagen in de week meedraaien, die kunnen daardoor naast zwartwerk... Maar worden die mensen niet uitgebuit? Is dat structureel gezien niet belachelijk? (SLO B)

De nood aan bijkomend inkomen wordt door een aantal deelnemers geformuleerd in de scherpe eenvoudige vraag:

Waarom geef je me dan geen euro's?

In die vraag komt een paradox van het complementair muntsysteem tot uiting. Die vraag reflecteert de wens om zich niet te laten 'ghettoïseren' in de marges van de reguliere economie. Ook de vraag om Torekes in winkels te kunnen inwisselen voor alles en niet enkel voor voedingsmiddelen verwijst naar de claim om gelijk te zijn 'als om het even wie'. Tegelijkertijd is het transformatief karakter afhankelijk van hoe die eis opgepikt wordt: als een vraag voor de deregulering van de arbeidsmarkt met de creatie van slecht betaalde en preciaire jobs of als een oproep tot het herorganiseren van de economie met kwalitatieve jobs voor mensen die nu uitgesloten worden.

In de Torekes wordt ook de typische relatie tussen arbeidsproductiviteit en loon verstoord omdat de hoogte van de verloning per uur niet gekoppeld is aan de efficiëntie van de verrichte arbeid:

Soms kan je mensen hebben die twee stenen verleggen op een uur en die hebben hard gewerkt en er zijn mensen die 10 stenen verleggen op een uur en die zijn lui geweest. Het leuke is dat je die twee snelheden naast elkaar kunt laten bestaan met zo'n systeem, je kan die op dezelfde manier belonen. (SLO L)

Verder zien we hoe 'activering' zowel integratief als transformatief ingevuld wordt. Het krijgt een integratieve betekenis als de toeleiding van deelnemers naar reguliere statuten en arbeidsplekken. Tegelijk zien we hoe die beleidslogica wordt verstoord. Binnen het luik buurtzorg zetten meer dan 200 buurtbewoners zich samen bijna 4.000 uur in voor de wijk. In de ogen van veel instanties zijn deze mensen 'niet meer te activeren'. Er zijn zeer opvallende individuele verhalen:

Die heeft hier gewerkt hé, een jaar en een half of twee jaar en die was nooit op tijd, zat, weg om 1u 's middags. Maar die werkt nu bij ons als vrijwilliger. Elke woensdagmiddag van 2 tot 4 moet die voetbaltraining geven. Hij is hier om 1 uur en gaat pas om 6 uur naar huis. Hoe komt dat? Je moet dat een keer aan iemand uitleggen? Dat is vrijheid. En die krijgt 2.50€ per uur en daarvoor kreeg hij een loon van 1200€ per maand. Dat krijg je toch aan niemand uitgelegd? (SLO O)

Dit opvallende verschil valt te verklaren omdat in de Torekes activering als het ware terug werd geclaimd, zoals deze beleidsmedewerker stelt:

Ik vind ook dat wij dat woord activeren opnieuw moeten durven claimen. Bij ons komen mensen toe en is het van 'kan ik iets doen?' en dan vragen we van 'wat wil je doen?' en je babbelt erover en dan kan je zeggen van 'ah je we hebben misschien wel iets voor jou' en 'hoeveel uren, hoeveel dagen'. Dat is heel anders, snap je? Eigenlijk zit daar een soort van wederzijdse gelijkheid in bijna. (SLO B)

De betekenis van arbeid wordt op verschillende vlakken in vraag gesteld:

- de deelnemers bepalen wanneer en hoe lang ze meewerken (arbeidstijd);
- de taken worden in onderling overleg ingevuld vanuit de mogelijkheden maar ook de wensen van elke deelnemer (arbeidsinhoud);

- er is veel aandacht voor de opbouw van gelijkwaardige, vertrouwensvolle relaties tussen de deelnemers en met de opbouwwerkers (arbeidsverhoudingen);
- meewerken aan de Torekes geeft een gevoel van betekenis voor zichzelf en in de ogen van anderen binnen de wijk (arbeidswaardering).

Publiek domein onderhouden of toe-eigenen?

Op het eerste zicht kan de Torekeswerking hier als een integratieve werking beschouwd worden. De wijk had veel restgroen dat er ondergebruikt bij lag en de properheid van straten en pleinen liet te wensen over. De Torekes kunnen worden ingezet om de buurtbewoners te betrekken in het onderhoud van de bestaande plekken. Maar tegelijk zien we hoe die publieke ruimte wordt toegeëigend. Zo was het Witte Kaproenenplein een typisch voorbeeld van een weinig gebruiksvriendelijke ruimte. Deze plek werd echter opnieuw ingenomen door de buurtbewoners:

Een beetje verloederd, een paar bomen, een beetje gras en trek uw plan. Eigenlijk hebben we dat openbaar domein helemaal ingenomen. We hebben daar terrassen aangelegd, we hebben daar tuintjes aangelegd, we hebben zones aangelegd waar mensen kunnen tuinieren. Dat petanqueterrein, die kippenren, dat is eigenlijk ingenomen terrein. (SLO O)

Zeker in een drukbevolkte en superdiverse wijk, met heel diverse gewoontes van bewoners in het gebruik van de publieke ruimte heeft dit een behoorlijk transformatief potentieel. De bestaande richtlijnen en routines van aanleg en beheer van de groendienst worden grondig verstoord als de bewoners het terrein innemen:

De groendienst, die mannen kunnen daar niet mee om. 'Wat moeten wij nu doen, moeten wij nu nog altijd het gras afmaaien?' en 'jullie komen hier het vuil oprapen en wij moeten dat normaal doen' en 'die balk is misschien een beetje te hoog, als daar een auto tegen rijdt'. Die zijn helemaal in paniek. Ze hebben duizend richtlijnen over hoe een openbare ruimte er moet uitzien, maar niet één richtlijn als een bewoner zegt 'ik wil hier wel gewoon wat sla zaaien'. (SLO O)

Breder wordt de bestaande besluitvorming over de publieke ruimte verstoord:

Door het feit dat wij met een heel pak mensen regelmatig op de Site activiteiten doen in de wijk, zijn er een aantal planologen en stedenbouwkundigen die zeggen van 'het is goed, misschien moeten we een aantal van die goed draaiende deelprojecten een plek geven in het Tondelierproject en dat lukt dan wel'. (SLO B)

De deelnemers beginnen zich ook te moeien met de toekomstige invulling van die omgeving, wanneer de Site zal veranderen in een nieuwe woonwijk 'De Tondelier' met een 500-tal woningen. Duidelijk is dat de deelnemers niet zomaar akkoord gaan met de plaats die ze in de toekomst krijgen toegewezen en met het uitzicht en karakter van die plaats. Ze willen het conflict aangaan voor het behoud van letterlijke en figuurlijke 'ruimte' voor hun werking.

De plaats in de gemeenschap

De deelname aan de Torekes verstoort de klassieke, formele inburgeringslogica waarmee nieuwkomers geacht worden zich te integreren in de gemeenschap. Voor nieuwkomers die meewerken aan de Torekes komt de inschakeling in de wijk informeel tot stand:

It is important in a neighbourhood where a lot of newcomers are arriving that a project as the Site exists, you can try to get involved, know what is going on, you have to interact with other people, it is integrating the people. (VK)

Naast die vooral informele integratie door interactie komen er in het Torekesproject ook expliciet socialiserende leermomenten naar voor, waarbij de betrokkenen leren welk gedrag nodig is om zich in te schakelen in de bestaande wijkgemeenschap. Een kritische lezing stelt dat die sociale activering van 'kansengroepen' betekent dat 'outsiders' worden toegeleid om mee te kunnen in de bestaande samenleving (Tuteleers, 2007). De aanwezigheid van kwetsbare groepen in de wijk wordt op die manier weer aanvaardbaar gemaakt omdat die groepen zelf in de sociale activering aantonen dat ze die aanwezigheid verdienen. Echo's van een dergelijke benadering vingen we op in enkele interviews:

De mensen in de buurt vinden dat project heel goed, vooral als het mensen zijn die niet werken en stempelgeld krijgen, die zitten thuis en in feite zouden ze toch moeten iets moeten doen. Zo van 'jullie krijgen steun maar toch een keer ergens een paar uurtjes als vrijwilliger...' Mensen die werken vinden het heel erg dat mensen gewoon thuis zitten en geld krijgen en er niets voor doen. (LW)

Het effect kan dus integratief zijn wanneer 'outsiders' door hun zichtbare inzet voor een aangename wijk een plaats krijgen in de bestaande gemeenschap. Maar het kan ook een transformerend effect hebben, als de deelnemers zichzelf zichtbaar maken als respectabele en te respecteren leden van de gemeenschap, en andere wijkbewoners hun etiketterende benadering van gestigmatiseerde personen en groepen in de wijk grondig in vraag stellen.

10.2. Universalistisch - particularistisch

Iedereen kan in principe deel uitmaken van solidariteitsmechanismen. In dat het geval spreken we over een universalistische invulling van solidariteit. Blijft de solidariteit beperkt tot specifieke groepen op basis van kenmerken zoals afkomst, gender of leeftijd, dan spreken we van een particularistische invulling.

Met de Torekes mikten de initiatiefnemers in principe op iedereen die zich wil inzetten voor buurt, burenen- en milieuzorg. Vanuit de organisaties en projecten die al liepen in de wijk werd er wel gedacht aan specifieke doelgroepen zoals de kinderen en jongeren, de Turkse families in de volkstuintjes, de oudere arbeiders, nieuwe jonge gezinnen uit de middenklasse, mensen zonder wettig verblijf...

Doordat de Torekes echter op een specifieke plaats, door specifieke organisaties en via specifieke activiteiten worden ingezet, raken bepaalde groepen meer betrokken dan andere:

- de Turkse gemeenschap komt voor een groot deel uit Emirdag, een landbouwstreek in Turkije, en vond makkelijk aansluiting bij de volkstuintjes op de Site;
- de Torekes zijn ingebed in de werking van buurtorganisaties - met een sterke inbreng van Samenlevingsopbouw - die voorzien in een bepaalde vorm van begeleiding/ondersteuning;
- de collectieve werkdagen voor buurtzorg vereisen een langere en intensievere inzet. Dit maakt het voor tweeverdienersgezinnen in de wijk moeilijker om aan te sluiten.

Een aantal mensen neemt deel aan de Torekes uit noodzaak; mensen zonder wettig verblijf die geen toegang hebben tot de reguliere arbeidsmarkt, mensen met een leefloon, mensen met een laag pensioen.... Samenlevingsopbouw benadrukt dat de Torekes toegankelijk en bruikbaar moeten zijn voor groepen in een kwetsbare positie.

Als ik een gesprek heb met de gemiddelde mens in de wijk, hoeveel keer dat ik de vraag niet krijg van 'waarom kan ik geen vlees gaan kopen'. En dan moet ik over ecologische voetafdruk beginnen babbelen. 'What the fuck, ecologische voetafdruk, ik heb honger'. (SLO L)

Die particularistische focus staat in spanning met de meer universalistische ambitie van het project. Gebiedsgerichte Werking verwoordt de ambitie om ook de 'nieuwe groene middenklasse' in het project te betrekken.

Sowieso als je werkt met middenklassers met kinderen, de marge is niet zo heel groot en als die werkdagen op de Site de woensdagnamiddag zijn, dan sluit je die groep uit. (GW)

Samenlevingsopbouw heeft hier ook wel oren naar. Als het profiel van het project te eenzijdig zou worden, krijgen meer bemiddelde wijkbewoners immers weinig stimulansen om zich te solidariseren.

Ik ben er een beetje bezorgd voor, als uw profiel te eenzijdig wordt dat mensen zeggen 'dat is niet voor ons dat project dat is eigenlijk voor die groep daar'. We moeten echt wel proberen linken te maken met die nieuwe groepen en we proberen dat ook te doen. Het gaat ook over de aard en de mogelijkheden wat mensen kunnen doen met Torekes. Met de voedselteams, nu met restproducten die verwerkt worden, die kookworkshops zijn ook wel wat gemengder... (SLO B)

10.3. Consensus - conflict

Solidariteit kan bouwen op een sterke consensus in de visie over samen leven en samenleving. Solidariteit kan ook tot stand komen als er daar geen overeenstemming over bestaat.

Als project steunen de Torekes vooral op een consensus over het aangenamer maken van de wijk via buurtzorg, burenzorg en milieuzorg. Die consensus zorgt voor conflictstof vanuit sommige deelnemers naar wijkbewoners die dit veel minder nauw nemen. Een deelnemende leerkracht heeft het daar zeer moeilijk mee:

Het idee was om de buurt een beetje proper te maken en 's avonds liep je rond en zag je van manneke, manneke, dat is hier alweer vuil, hoe is dat mogelijk. Ik zeg altijd van 'maat, doe je dat thuis ook?' en dan zitten ze dwaas te kijken naar u van 'maat, wat is het met u?'. En dan denk ik 'allé, mijn gastjes zien dat ook'. Uiteindelijk kuisen zij iemands anders vuiligheid op, een vorm van respect is op zijn plaats. (L)

Een ander uitgangspunt van Samenlevingsopbouw, namelijk dat de Torekes een rol konden spelen op vlak van inkomensverhoging, behoort niet tot die consensus

Als we zeggen van "die doelstelling gaan we nu mee integreren" dan heb je een probleem, dan heb je een heel beladen project. Als je dan met mensen gaat praten is dat project een stuk minder sympathiek voor sommigen, je gaat kampen creëren. (SLO L)

De groep kwetsbare vrijwilligers die met Samenlevingsopbouw aan buurtzorgacties doet, botst op de gebrekkige bestaansvoorwaarden. De opbouwwerkers vinden dat ze meer moeten doen met die conflictstof:

Er zit heel wat storing op denk ik, en we blijven ook die fuzz uitsturen maar ik denk, de Stad vraagt veel van ons maar ons gasten vragen ook veel van ons... (SLO O)

Met de vrijwilligers zien ze ook conflictstof in de strijd voor ruimte na de tijdelijke invulling:

Dus moeten we nu echt een tandje bijsteken en echt vanuit de groep hier [...] we gaan ervoor gaan hé, ook al is dat een voetbalterrein of... we moeten een plek hebben die we zelf kunnen invullen... (SLO O)

10.4. Economisch - cultureel

Dit spanningsveld gaat over waar die solidariteit precies betrekking op heeft. Gaat het over economische solidariteit en dus toegang tot of herverdeling van materiële hulpbronnen of gaat het (ook) over het erkennen en respecteren van culturele verschillen?

De praktijken van solidariteit gestimuleerd door de Torekes situeren zich op beide dimensies van solidariteit.

Economische toegang en herverdeling

Hoe laag de verloning met Torekes ook is, toch betekent het voor een aantal deelnemers een toegang tot noodzakelijke hulpbronnen. Met een aanvullend budget van 10 tot 30 euro per week kunnen ze warme maaltijden betalen in het Eetkaffee, levensmiddelen of een tramkaart kopen.

We call ourselves voluntary workers but you get something to maybe support yourself, you can buy vegetables, bread, maybe things you cannot afford before. A lot of people who live here who are at home, who cannot do something, here they find something. They are doing something with their fingers, it is productive, they give you the possibility and it is something that you can still live on (VK)

De mogelijkheid tot aanvullend inkomen is een sterke troef voor mensen zonder papieren maar ook voor mensen met een laag vervangingsinkomen, laag pensioen, ...

Die organisatie is hier dan vorige week geweest, die waren hier met 14 mensen zonder papieren en die kwamen kijken van hoe kunnen mensen toch een stuk dat inkomen verwerven en voilà, vandaag staan die eerste hier dan blijktbaar, wij kunnen dat niet blijven dragen. (SLO O)

Normaal ben ik bij OCMW, bij sociaal, zij activiseren mij, een beetje werken is beter, ik kom 2 uur per dag, drie dagen per week, zes uur is €15, voor die OCMW geen probleem. (VK)

Ook de lokale handelaar ziet zeer duidelijk dat mensen met een laag inkomen, die anders de winkel niet bezoeken, nu met De Torekes voedsel kunnen komen aankopen.

Ze hebben toch die mensen kunnen vinden, mensen die daar nood aan hebben. Ze kunnen een extraatje doen om een beetje meer geld te hebben. Soms vragen ze ook om Torekes te wisselen voor geld of om telefoonkaarten te kopen. (LW)

Eigenlijk is die inkomensverhoging een opvallende vaststelling, omdat de kapitaalinjectie naar de Torekes al bij al zeer beperkt is. Dat die beperkte institutionele solidariteit door de verzilverpot toch een zichtbaar effect heeft doet de vraag rijzen waarom de Torekes eigenlijk zelfbedruipend zouden moeten werken.

Maar als inderdaad één van de grote doelstellingen armoedebestrijding is, dan kan je je afvragen of er daar niet blijvend subsidies naartoe mogen gaan. (PD)

Als nieuw systeem dat toegang geeft tot hulpbronnen, roepen de Torekes ook de typische vragen op over gelijke toegang en controle, zoals in de klassieke systemen van sociale zekerheid en bijstand:

Op het moment dat je weet dat die waardering ook een soort van waarde heeft, en een soort van complementaire voedsel is of geld of toegang betekent tot bepaalde middelen, dan moet je nauwgezet opletten dat je niet die ene groep bevoordeelt tegenover de anderen, dat iedereen gelijke toegang heeft tot mogelijke verdienmogelijkheden. (NV)

Naast de economische solidariteit vervat in de Torekes als systeem, vroegen we ons ook af of er een vorm van solidariteit bestaat tussen deelnemers onderling die hun verworven Torekes ter beschikking stellen van iemand anders. Blijkt dat de solidariteit vanuit de vrijwilligers die aangeven de Torekes niet nodig te hebben naar de anderen beperkt blijft, maar dat de solidariteit binnen de groep met een laag inkomen soms groot is.

En dan die middenklasse hier 'ik heb dat niet nodig' maar ze zijn wel niet bereid om dat in een pot te steken of te zeggen van 'hier, hou jij dat'. Ze vinden zich ook niet dezelfde groep [...] Er is ook bij voorbeeld een andere vrijwilliger die een vrij laag inkomen heeft. Hij zegt 'mijn principe is, ik doe dat vrijwillig, ik vind dat project de Site de max, dat geeft gasten een kans, dat geeft mij een kans, ik moet daar niets voor hebben, de Torekes die ik verdien, steek die in een pot en dan gaan we elke maand met de vrijwilligers daarvan gaan eten'. Ik vind dat echt schitterend. En dat is iemand die het wel nodig heeft. En die middenklasse heeft het niet nodig, maar willen dat wel krijgen. (SLO O)

Culturele erkenning

Naast de economische solidariteit merken we binnen de Torekes ook meer erkenning vanuit de andere wijkbewoners voor groepen met een kwetsbare positie in de wijk. Deze erkenning wordt ruimer begrepen dan de erkenning van culturele diversiteit. Verschillende vrijwilligers geven aan dat het werk in de publieke ruimte respect oplevert. Praktijkwerkers beamen dit.

[Over het verhaal van een oudere wijkbewoonster die spontaan €20 komt afgeven voor de opruimploeg] Dat gaat echt over die waardering, de mensen zien dat, dat wie vroeger de krapuuls van 't straat waren zoiets positief doen en dat zorgt voor een verbinding ook al babbelen ze niet tegen elkaar. De perceptie verandert en dit kan je nooit veranderen door samen te vergaderen, wel door dingen samen te doen, iets aanpakken en iedereen zijn eigen plek daarin te geven. (SLO O)

Die mensen [doelgroep Domos] zitten in de straat en zien 'wat is dat daar dat huis waar al die rare mannen binnegaan, wat is dat voor iets raars'. En nu beginnen die mannen de straat te kuisen, en je merkt toch wel dat daar contact ontstaat, dat er bij wijze van spreken vaste praatadresjes ontstaan, van 'yo de mannen, en hier een koekje' en snap je? Een babbel ontstaat ... 'die mogen hier ook zijn', van 'ah dat zijn die mannen'. (SLO)

Die verhoogde solidariteit hangt duidelijk samen met specifieke werking van de Torekes in de wijk. Medewerkers van Gebiedsgerichte Werking geven aan dat de gewijzigde perceptie van de 'Oerbelgen' zich nog niet vertaalt in meer klassieke participatiekanalen:

Die Turkse vrouwen zitten daar alle dagen op de Site en naar perceptie toe van de 'Oerbelgen' naar de allochtonen vind ik dat wel superbelangrijk. Nu met 'buurt bestuurt', dat gaat zo wat meer rond overlast, er waren bijna geen mensen van allochtone origine en iedereen was een beetje verbouwereerd dat ze er niet waren. Maar de verwachtingspatronen van de 'Oerbelgen' veranderen ook omdat ze zien dat die mensen wel te activeren zijn en dat die betrokkenheid er wel is. (GW)

10.5. Afstand-nabijheid

Dit spanningsveld gaat in op de ruimtelijkheid en de tijdelijkheid van solidariteit. Gaat het om solidariteit tussen mensen die zich dicht bij elkaar bevinden in tijd en ruimte? Of gaat het om solidariteit tussen mensen die zich op een zekere fysieke en temporele afstand van elkaar bevinden en die dus gemedieerd wordt door instituties die die fysieke afstand helpen overbruggen?

De Torekes is zelf een 'mediërend' systeem: een injectie van subsidies in een complementaire munt moet de zorg voor buurt en buurtbewoners stimuleren. Die formele 'koude' solidariteit moest dan de 'warme' solidariteit versterken door het stimuleren van vrijwillige inzet

| In de eigen wijk, dicht bij de microkosmos waarin je leeft. (PD)

Het inruilen van Torekes werd bewust beperkt tot de Rabotwijk.

We hebben er heel zwaar over gediscussieerd maar op een bepaald moment ook gezegd van 'nee, dit is een pilootproject voor de wijk Rabot Blaisantvest en we maken een aantal keuzes op maat van de wijk en we willen er vooral hier in de wijk mee aan de slag en we kunnen alleen maar hopen dat het goed gaat, dat we er van alles uit kunnen leren, dat dat dan uitbreiding krijgt in andere wijken. (PD)

Met het project wordt gemikt op directe vormen van solidariteit. De solidariteit ontstaat vooral uit de intensieve gedeelde activiteiten op gedeelde plaatsen. Die solidariteit leeft vooral tussen mensen in een gelijkaardige (lage) socio-economische positie, minder in de directe 'verticale lijnen' vanuit andere groepen. Toch zouden de initiatiefnemers dit graag zien gebeuren, naast de bestaande institutionele solidariteit:

Als iemand zo hier in de wijk via verticale lijn iemand heeft leren kennen. En die komen elkaar tegen in de bakker, die gaan elkaar deze keer wel aanspreken tegenover dat ze misschien al jaren achter elkaar in de bakker staan en gewoon mekaar nooit aanspreken. Dat vind ik wel sterk, dat je netwerk daar enorm van verbreedt. (SLO L)

10.6. Onderhandelbaar – (niet)onderhandelbaar

Dit spanningsveld gaat over de mate van dwang die uitgeoefend wordt om solidariteit te genereren. Is solidariteit het gevolg van een spontane, vrijwillige handeling of van dwingende sociale verwachtingen of dwang door overheidsinstellingen of andere formele instituties?

De stuurgroep legt in de catalogus vast welke activiteiten met Torekes gewaardeerd worden. Deze werkwijze legt vast wie (niet) deel kan uitmaken van het Torekessysteem en de hieraan verbonden praktijken van solidariteit. In discussies met buurtbewoners is er wel enige onderhandelingsmarge over de grenzen van het systeem.

Ik herinner me het voorbeeld van een mevrouw, die organiseerde een tentoonstelling, een kunstenares en die zei 'die mensen die hier de hapjes rondbrengen en die de omkadering doen van die tentoonstelling, ik zou die met Torekes willen betalen' en wij zeiden 'nee dat past niet, dat is een beetje te particulier, dat is een privaat initiatief en twee dat is nooit de bedoeling geweest om zoiets waarvoor je eigenlijk met betaalde krachten moet werken, of zelf uw vrijwilligers moet voor zoeken om daar Torekes voor te geven. (NV)

Voor de deelnemers met een kwetsbare positie is de onderhandelbaarheid van deelname aan de Torekes een delicaat punt: voor velen is deelname een dwingende nood, en toch wordt de ongedwongen sfeer en grote vrijheid als een meerwaarde ervaren.

Je moet het werkelijk uit jezelf doen. Het is niet dat ze u een verplichting geven. Ze stellen je de vraag 'heb je goesting of heb je geen goesting'. Heb je geen goesting, bol het dan af hé. En heb je goesting, dan blijf je hier. En ik doe het niet echt om specifiek zoveel te verdienen hé! Nee, ik ben bezig, ik amuseer me hier, we kunnen een keer lachen en zeveren, hetgeen dat je verkrijgt is meegenomen hé, zo moet je het bezien hé.

Pourquoi je dis que c'est volontairement, si un ami nous appelle pour une aide, on peut aller volontairement là-bas, ici c'est pas forcé, c'est pourquoi je dis que c'est volontaire, si on veut, on vient, si on veut pas on reste là-bas, si tu veux savoir quelque chose réellement quelque chose de concret avec les gens, tu viens, tu discutes avec eux, ... (VK)

11. Besluit

Het Torekesproject in de wijk Rabot/Blaisantvest te Gent toont aan hoe nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit ontstaan door de inzet van een **complementair muntsysteem** die de bestaande dynamieken van ontmoeting op gedeelde plaatsen verbreedt en verdiept. Het muntsysteem breidt **interdependentie** als bron van solidariteit uit naar kwetsbare groepen en naar activiteiten die buiten de ‘reguliere’ markteconomische ruil vallen, en koppelt die aan de verbreding en versterking van **ontmoeting** als tweede bron van solidariteit. De Torekes versterken het aantal, de diversiteit en de intensiteit van de interacties op de **gedeelde plekken** van nabijheid in de wijk, vooral de Site en het Witte Kaproenenplein. Samen met het muntsysteem zelf vormen die plekken de materiële infrastructuur voor de ontwikkeling van solidariteit in diversiteit. Mensen met een zeer uiteenlopend profiel delen de plaats en de zorg om de plaats. En precies omdat plaats wellicht het enige is wat in een superdiverse wijk als Rabot/Blaisantvest gedeeld wordt, kan het de basis worden voor nieuwe praktijken van solidariteit.

We stellen vast dat in het Torekesproject **praktijken van solidariteit** worden gestimuleerd, zowel in de economische zin van toegang tot en herverdeling van hulpbronnen als in de culturele zin van meer erkenning voor gemarginaliseerde groepen in de wijk. Die micro-praktijken van solidariteit zijn het sterkst zichtbaar tussen de vrijwilligers met een laag inkomen en een kwetsbare sociale positie. Doorheen de interactie op gedeelde plaatsen beginnen deze vrijwilligers elkaar te beschouwen als gelijken, los van hun etnisch-culturele achtergrond. Hier zien we duidelijk solidariteit als de bereidheid om te delen vanuit gevoelens van lotsverbondenheid en loyaliteit.

Deze praktijken ontwikkelen zich via een combinatie van kwalificerende, socialiserende en subjectiverende **leerprocessen**. Mensen in een kwetsbare positie leren vaardigheden die hen toelaten zich te integreren in de buurtgemeenschap maar krijgen via het project ook de mogelijkheid om zichzelf en hun visie op de wijk zichtbaar te maken. Dit laatste onderbreekt de manier waarop vaak over hen gedacht wordt en kan de stereotiepe blik van andere buurtbewoners verstoren.

Die directe solidariteit steunt wel op een duidelijke **indirecte, institutionele solidariteit** in de bijdrage van overheden voor de ‘verzilverpot’ en de professionele ondersteuning van het project. Die sociale infrastructuur van buurtorganisaties en professionals speelt een noodzakelijke en stimulerende intermediaire rol in het stimuleren van solidariteit. Deze vaststellingen nuanceren een al te romantische benadering van de praktijken van solidariteit als spontane bottom-up processen, maar wijzen op het belang van het creëren van een **materiële en sociale infrastructuur** waarin plaatsgebonden vormen van solidariteit in superdiversiteit kunnen groeien.

Belangrijk voor onze hypothese over solidariteit in **diversiteit** is dat de bestaande superdiversiteit in de wijk in dit project *niet* werd geproblematiseerd of zeer actief benaderd. Die diversiteit is een realiteit; het project focust op buurt-, burens- en milieuzorg in de wijk. Wel kan met een complementaire munt zeer flexibel worden ingespeeld op nieuwe noden en nieuwe groepen in een superdiverse wijk. Ook de gemeenschappelijke **sociaal-economische realiteit** in deze arme wijk was geen centrale focus bij de start van het project, maar krijgt door de deelname van kwetsbare

groepen en de inbreng van Samenlevingsopbouw intussen een sterke klemtoon. De Torekes is een relatief klein project, maar brengt het gebrek aan inkomen en bestaanszekerheid duidelijk naar boven. Dit project toont ons hoe micro-praktijken van solidariteit niet (kunnen) afgelijnd worden, maar verwijzen naar en botsen tegen systemen, voorzieningen en beleidslogica's op een **bredereschaal**. We stellen een grote openheid vast bij een aantal betrokken organisaties en overheidsdiensten om in te gaan op die bredere, soms onverwachte en onvoorspelbare vragen – zoals de vraag naar geschikte publieke ruimte voor stadslandbouw in de wijk na de inrichting van het Tondeliersproject of de vragen naar inkomen, bestaanszekerheid en een andere invulling van activering.

De praktijken in dit project balanceren tussen de **integratie** van cultureel diverse en vooral sociaal kwetsbare groepen in de bestaande sociale verhoudingen en maatschappelijke structuren en de **transformatie** van die verhoudingen en structuren. Enerzijds zien we hoe de praktijken integratie in de bestaande sociale orde genereren: nieuwkomers worden geïntegreerd in de Vlaamse vrijwilligerscultuur; ze worden ingezet in een vorm van sociale activering en krijgen via buurtzorg een plaats in de samenleving; ze leren door welk gedrag ze beter aanvaard worden in de lokale wijkgemeenschap, enzovoort. Anderzijds merken we hoe die bestaande orde ook wordt verstoord: de reguliere arbeidsmarkt als dominant systeem van verloning en waardering wordt uitgedaagd; deelnemers beginnen zich te bemoeien met de inrichting en vormgeving van de publieke ruimte; ze worden gezien en willen gezien worden als respectabele en te respecteren medebewoners die niet noodzakelijk en altijd op de onderste trede van de sociale hiërarchie binnen de wijk moeten staan. Dit spanningsveld is bijzonder relevant voor het vraagstuk van solidariteit in deze superdiverse wijk. De vraag is immers of de superdiversiteit verstorend mag werken naar de bestaande sociale orde.

De Torekes stimuleren concrete **praktijken van burgerschap** in de publieke ruimte van een diverse groep bewoners. Ze ontwikkelen een gedeeld eigenaarschap voor een plek, een activiteit. Dat burgerschap wordt opengetrokken naar personen die meestal niet als 'normale burgers' worden gezien doordat de inzet op het publieke domein gevalideerd wordt als een volwaardige vorm van 'doe-participatie'. In die praktijken van burgerschap worden ook claims ontwikkeld voor economische toegang en herverdeling, voor culturele erkenning van gemarginaliseerde personen en groepen in de wijk en voor politieke representatie in de vormgeving van het publiek domein.

Lijst geïnterviewden

Organisatie	Functie	Code
Netwerk Vlaanderen (nu Fairfin)	Projectverantwoordelijke complementaire munten	NV
Stad Gent stafdiensten	Programmaregisseur duurzaamheid	PD
Gebiedsgerichte Werking Stad Gent	Medewerker	GW
Lokale voedingswinkel	Winkelier	LW
Domos (begeleid beschut wonen)	Begeleider activeringsproject	BD
Lokale school voor buitengewoon onderwijs	Leerkracht	L
Deelnemers De Torekes	Vrijwilligers De Site, Witte Kaproenenplein (publieke ruimte) met kwetsbare sociale positie FOCUSGESPREK	VK
	Vrijwilliger uit middenklasse	VM
Samenlevingsopbouw Gent	beleidsmedewerker	SLO B
	Verantwoordelijke Torekesloket	SLO L
	opbouwwerkers	SLO O

Bibliografie

Geanalyseerde documenten

Documenten bestemd voor interne communicatie

- 14 verslagen van de 'stuurgroep Torekes'
- 5 verslagen van bredere denkmomenten
- 2 verslagen van de projectgroep op niveau van Stad Gent
- 8 opeenvolgende versies van de catalogus/waardeerlijst
- 4 begrotingsdocumenten
- planningsfiche 2012 en meerjarenplan 2009-2015 Samenlevingsopbouw Gent

Documenten van of bestemd voor externe subsidieverstrekkers en overheden

Samenlevingsopbouw Gent (2010). *Van Ambitie tot Zuurstof. Meerjarenplan 2009-2014.*

Geraadpleegd op 11 februari 2014, van

http://samenlevingsopbouwgent.be/publicaties/SLO_vanAtotZ-websmall.pdf

Samenlevingsopbouw Gent (2011a). *Beheersverlag eerste vier maand wijkpunt Torekes. Samenvatting, toelichting, vooruitzichten.* Intern document Samenlevingsopbouw Gent.

Samenlevingsopbouw Gent (2012). *Torekes. Evaluatie, planning 2012, suggesties lange termijn.* Intern document Samenlevingsopbouw Gent.

Samenlevingsopbouw Gent (2013a). *Complementaire munt, een innovatief instrument. Tussentijds rapport.* Intern document Samenlevingsopbouw Gent.

Samenlevingsopbouw Gent (2013b). *Tussentijds rapport 2013.* Intern document Samenlevingsopbouw Gent.

Stad Gent (2010). *Goedkeuring gemeenteraad voor beleidsovereenkomst 'buurtbeheer in het Rabot' met vzw Samenlevingsopbouw Gent voor het werkingsjaar 2011 in het kader van het Vlaams stedenfonds 2008-2013.* Intern document Stad Gent

Vlaams stadsvernieuwingsfonds (z.d.). *Subsidieovereenkomst voor werkingskosten tussen het stadsbestuur van Gent en Samenlevingsopbouw Gent vzw. Proefproject Complementaire Munt in het Rabot. Werkingsjaren 2011-2012.* Intern document Stad Gent.

Vlaams stedenfonds (2008-2013). *Subsidieovereenkomst tussen het stadsbestuur van Gent en Samenlevingsopbouw Gent vzw ivm de actie bewonersparticipatie in de stadsvernieuwingsprojecten voor werkingsjaren 2009-2013 .* Intern document Stad Gent.

Vlaams stedenfonds (2008-2013). *Subsidieovereenkomst voor werkingskosten tussen het stadsbestuur van Gent en Samenlevingsopbouw Gent vzw, Buurtbeheer in het Rabot, voor werkingsjaren 2011.* Intern document Stad Gent.

Documenten bestemd voor externe communicatie naar een breder publiek

Samenlevingsopbouw Gent (2011b). *Torekes, de munt van de wijk Rabot-Blaisantvest. Frank, 3, 3-4.*

www.torekes.be (catalogus, folder, video)

www.samenlevingsopbouwgent.be

Documenten die de bredere maatschappelijke context in beeld brengen

Samenlevingsopbouw Gent (2009). *Nulmeting Rabot-Blaisantvest.* Intern document Samenlevingsopbouw Gent.

Stad Gent (2013). *Gent in cijfers*. Geraadpleegd op 27/1/2014, van <http://www.gent.buurtmonitor.be/>

Stad Gent (2014). *Bruggen naar Rabot*. Geraadpleegd op 20/1/2014, van <http://www.gent.be/bruggennaarrabot>

Academische referenties

Amin, A. (2002). Ethnicity and the multicultural city: living with diversity. *Environment and planning*, 34, 959-980.

Debruyne, P. & Oosterlynck, S. (2009). Stedelijke vernieuwing in het Gentse Rabot. *Alert*, 35(3), 20 – 30.

De Filippis, J. (2004). *Unmaking Goliath. Community control in the face of global capital*. New York: Routledge.

Fraser, N. (1995). From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a "postsocialist" age. *New Left Review*, 212, 68-92.

Lietaer, B. (2001). *Het geld van de toekomst*. Amsterdam: de Boekerij.

Offe, C. & Heinze, R. (1992). *Beyond employment: time, work and the informal economy*. Cambridge: Polity Press.

Oosterlynck, S. & Schuermans, N. (2013). Superdiversiteit: solidariteit herdenken. *Alert*, 39(4), 13-19.

Stjernø, S. (2004). *Solidarity in Europe. The history of an idea*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tuteleers, P. (2007). *Sociale activering. Exploratieve studie naar de achtergronden van het concept*. Academia Press: Gent.

Veldboer, A.P.M. (2010). *Afstand en betrokkenheid in de gemende wijk: over afwijzende en loyale groepen bij stedelijke vernieuwing*. Amsterdam: Institute for Social Science Research.